

FÜREDI HISTÓRIA

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

VIII. ÉVFOLYAM I. SZÁM

18.

2008.

A balatonfüredi nemesség pecsétje (1833)

Főiskolai Bizonyítvány.

Bedegi János Helvét Hitvallásu magyar ifjúsá-
ra 1847-dik évben B. Jürden Lala megyében. Atyja József B. Jür-
di Közbiztosos.

Főiskolánkban az 1864 $\frac{1}{2}$ -dik iskolai évben a bölcsészeti szak
első évére tartozó tudományokat hallgatta, és tanulja; s azokból rendes vizs-
gát adván, Kévekerő osztályzatosokat nyerte:

I^o félévben:

Hitelből Seles
Hajdankor történetéből Seles
Grecia esztanból Kiváló
Latin irodalomból Seles
Görög irodalomból Seles
Magyar irodalom történetéből Kiváló
Egyháztörténelemből Seles
Kévekerő irodalomból Kiváló
Emberlemből Kiváló
Vegyzelemből Kiváló

II° félévben

Hitelből Kiváló
Görögesszemből Kiváló
Vegyzelemből Kiváló
Kévekerő történetéből Eleg
Fertelből Kiváló
Magyar irodalom történetéből Seles
Egyháztörténelem Kévekerőből Seles
Kévekerő irodalomból Seles
Latin irodalomból Seles
Görög irodalomból Seles

Erkölcseben jó

Selesleg is főiskolánkban van, és a bölcsészeti szak második
évére tartozó tudományokat Kiváló osztályzattal hallgatta, és tanulja.

Melynek nagyobb erősségét advale ezen főiskolánk presb-
jével ellátott bizonyítvány.

Kévekerő a reform. főiskolában December 27° 1865.

Kévekerő János
helyettes igazgató.

Árny József ny. r. tanár.
Dócs János ny. r. tanár.
Fény Lajos
Váti Ferenc ny. r. tanár.

Felelős szerkesztő:

BAÁN BEÁTA

Szerkesztőbizottság:

ELEK MIKLÓS, NÉMETH ÁKOSNÉ,

DR. RÁCZ JÁNOS,

Z. KARKOV ÁNY JUDIT

Kiadja

a Balatonfüredi Városi Könyvtár és

Helytörténeti Gyűjtemény,

a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület

Felelős kiadók:

SÁRKÖZINÉ SÁROVITS HAJNALKA

igazgató

SZENFERNÉ VARGA ANIKÓ

elnök

A folyóirat

a budapesti Csokonai Művelődési Központ,

és az I+G Nyomda Balatonfüred

támogatásával jelent meg.

Szöveggondozás:

TÓTH-BENCZE TAMÁS

Számítógépes szerkesztés:

M. KUZMA ANGÉLA

Ára: 250,-Ft

A folyóiratot az egyesületi tagok

tagilletményként kapják.

A pecsétnyomat rekonstrukciója

PÁLFFY KÁROLY

grafikusművész munkája.

A címlapon

TÓTH-BENCZE TAMÁS felvétele

FÜREDI HISTÓRIA

helytörténeti folyóirat

Megjelenik évenként háromszor.

Szerkesztőség:

8230 Balatonfüred, Arany János u. 12.

Tel.: 87/340-744

Nyomás:

Csokonai Művelődési Központ, Budapest

ISSN 1587-9399

TARTALOM:

Lichtneckert András:

EGYHÁZKÖZSÉG - KÖZSÉG -

KÖZBIRTOKOSSÁG – HEGYKÖZSÉG .. 2. oldal

Bertók Gyula:

CSÁSZÁRI LÁTOGATÁS FÜREDEN

1852-BEN 11. oldal

Nagy Ferenc:

BALATONFÜRED

ÉS AZ ORSZÁGOS KÖZSÉGI

TÖRZSKÖNYVBIZOTTSÁG 17. oldal

Baán Beáta:

IPAROSOK DALKÖRE 18. oldal

RácZ János:

BALATONFÜRED

HALFAUNÁJA I..... 23. oldal

Szenfnemé Varga Anikó:

BESZÁMOLÓ 27. oldal

Köszönjük a szerzőknek, alkotóknak, hogy
lemondtak tiszteletdíjukról, szerzői jogdíjukról.

Szerzőink:

Baán Beáta

népművelő, Balatonfüred

Nagy Ferenc

levéltáros, Budapest

Bertók Gyula

ny. üzemmérnök, Balatonfüred

Dr. RácZ János

nyelvész, Balatonfüred

Dr. Lichtneckert András

főlevéltáros, Veszprém

Szenfnemé Varga Anikó

tanító, Balatonfüred

LICHTNECKERT ANDRÁS

EGYHÁZKÖZSÉG – KÖZSÉG – KÖZBIRTOKOSSÁG – HEGYKÖZSÉG

Balatonfüred és vidékének 1848 előtti önkormányzata

A KÖZSÉG ÉS AZ EGYHÁZKÖZSÉG

A Balaton-felvidék több településén a 18. században nemesek, agilisek (nőnemesek, félnemesek) és jobbágyok alkották a lakosságot. A nőnemesek olyan jobbágyi származású férfiak voltak, akiknek a feleségük vagy anyjuk nemesasszony volt. Előfordult olyan település, a ma Csopakhoz tartozó Balatonkövesd, ahol a lakosság többségét az agilisek alkották.¹ Balatonfüreden 1736-ban a fegyverválság céljából készített összeírásban 11 kurialista nemes és 14 agilis szerepel a nemesi (szabad) birtokaikkal, szántókkal, rétekekkel és szőlőkkel. Ugyanebben az időben (1730) a füredi adózó jobbágyok száma 125 lehetett.²

A középkori példával³ ellentétben a 18–19. században a nemes leányok már nem a módos parasztokhoz, telkes jobbágyokhoz mentek férjhez, hanem zsellérekhez.⁴ Az 1848 előtti másfél évszázadban egy sor Balaton-felvidéki településen még nem érvényesült a polgári értékrend alapján való házasság, tehát a rang és a vagyon szövetsége. Ezáltal kialakult a korábbi ismeretek szerinti társadalmi összetétel (nemesek + jobbágyok + zsellérek) módosulásával a Balaton-felvidéki települések egy részére jellemző társadalmi képlet (nemesek + jobbágyok + zsellérek = agilisek). E vegyes lakosságú falvakban a helyi önkormányzat működhetett elkülönülten, de közösen is.⁵

A közös önkormányzatok létrejöttében nagy szerepe volt az agiliseknek, akik a nemesek és jobbágyok között összekötő kapcsolatot jelentettek: mint adózók a jobbágyokkal kerültek egy sorba, mint közbirtokosok a nemesekkel alkottak egy társaságot. Ilyen önkormányzatok létrejöttéhez szükség volt arra is, hogy telkes jobbágyok is éljenek a faluban, mert a nemesi-agilis lakosságú községekben gyakran úgy oldották meg az agilisek képviselését, hogy néhány esküdtet is választottak közülük, akik azonban a törvénybírói tisztséget nem viselhették.

Balatonfüreden a közös önkormányzás 1834-ig tartott, amikor a tihanyi apát ügyészi hivatala a füredi adózó bíróságot a nemesi bíróságtól elválasztotta. A szétválasztás azonban csak 14 évig tartott, s az 1848. évi törvények megszüntették.

A falusi önkormányzatokra vonatkozó rendelkezések (pl. az Urbárium és a községek igazgatásáról szóló 1836. évi IX. tc.) a bírói tisztségre való jelölés

és a községi számadások ellenőrzésének földesúri jogain keresztül látszólag lehetetlenné tették a nemesek és jobbágyok közös önkormányzatának működését, a magyar törvények között még sincs olyan, amely kimondottan megtiltotta volna különböző társadalmi állású, rendi hovatartozású lakosoknak közös helyi önkormányzatokba való tömörülését. Mezővárosokban előfordult, hogy a nemesség komunitást alkotva elkülönült a polgárságtól, de az is, hogy a polgársággal együtt kormányozta a települést.⁶

A közös önkormányzás következtében létrejött alapproblémát Balatonfüred egyik földesura, a tihanyi apát 1833-ban fogalmazta meg az úriszékén, ahol a „*statusi ideá*”-ra hivatkozva törvénytelennek nyilvánította a balatonfüredi önkormányzatban kialakult állapotokat: „*illetén ellenkező jussokkal s minéműségekkel bíró nemes és pór embereknek keverék társaságát a füredi közbirtokú földes uraságok mint egy törvénytelen s a jobbágyi függést tőlök megakadályoztató statusi ideát a statusban soha el nem ismérték, sőt inkább ellenben ember emlékezetétől fogva mostanságig szüntelen jobbágyaikat a nemes urakkal való egy társaságtól tilalmazták, s most is tilalmazzák.*” Degré Alajos, a kiváló jogtörténész is felhívta a figyelmet az alsóörsi önkormányzat különös voltára, anélkül, hogy nevén nevezte volna azt: „*Itt tehát hosszú ideig a nemes és nem nemes lakosok közös szervezetének egészen különleges egysége működött. Lehet, hogy volt ilyen több is.*”⁷

A nemesek és jobbágyok közös önkormányzatára a török korból is van példa. Alsóörsön a kettős adóztatás következtében **magyar bíró** és **török bíró** működött. Utóbbi a török adójáért felelt.⁸ A III. Murád korából fennmaradt részletes defterben nemcsak az alsóörsi jobbágyok, hanem a nemesek is megtalálhatóak, így a Mórocza család, s az összeírásban eltorzított néven (Gereblyás) szereplő és Balatonfüreden is lakos Prépost család, az alsóörsi Török-ház tulajdonosa.⁹ A nemeseknek a defterben való felvétele miatt találunk többnyire nemeseket a török bíró tisztségében, akik ilyen tisztséget a magyar részre adózók előjárójaként nem vállaltak.

A Zala megyéhez tartozó Alsóörsön, Balatonfüreden, Balatonkövesden a nemesek, agilisek és jobbágyok közös önkormányzatának gyökereit a református egyházban kell keresni, ahol a gyülekezetek

tagjai között nem érvényesültek a rendi származás szerinti különbségek. Ezekre a Balaton-felvidéki községekre is igazak a Ruzsás Lajos által leírtak: azokban a protestáns községekben, ahol jobbágyok és kisnemesek éltek együtt, az egyházkormányzatban részt vehettek mind a jobbágyok, mind a kisnemesek. Sok esetben a gondnok vagy az egyházközség világi vezetője a jobbágyok közül került ki, noha a tanácsban nemesek is helyet foglaltak. Az egyházszervezeten belüli közösség egy-fajta összetartást is eredményezhetett a közeli nagy-birtokkal szemben.¹⁰

Ruzsás megállapítása igazolható a Veszprém megyei Csajágon, ahol 1745-ben 11 nemesi család egyezsége kötött a helység parasztjaival, amelynek alapján a falut közösen igazgatták és a hely nagy részét birtokló pápai pálosoktól bérbe vett regáliákat: kocsmát, malmot, mészárszéket közösen hasznosították.¹¹ Az egyezésnek részesei lettek a faluban élő nőnemesek is.

Katolikusok esetében is van példa a közös falusi önkormányzatra: a Zala megyei Karmacs előljárósága nemesekből, agilisokból és jobbágyokból állt, mind a három státus részt vett a jogszolgáltatásban.¹²

Az alsóörsi református gyülekezet iratai a 17. századból nem maradtak fenn, de a 18. századi iratokból is kitűnik, hogy az egyházközség és a község önkormányzata közös szervezetet alkotott. A református anyakönyvben feljegyzett 1728. évi **külső rendtartás** a falu önkormányzatára vonatkozott, ebből következően az egyházközség életét a **belső rendtartás** szabályozta.¹³ Az 1766. évi falutörvények is kettős célt szolgáltak, ennek megfelelően „Isten ditsőségére és a közönséges jó rendnek e mi keresztyén gyülekezetünkben Isten törvénye szerint lehető fenntartására czélozó közönséges punctumok”.¹⁴ Az 1795. évi falutörvények által az egyházközségi és a községi szervezetet szétválasztották, de a község az eklésia kurátorának továbbra is engedelmisséggel tartozott: „Minthogy e mi helységünkben ezután a’ curatori hivatal a’ bíró terhének könnyítése végett a’ bírói hivataltól külön szakasztatik, tehát a’ község az eklésia curátorának szintén olyan tisztelettel és engedelemmel tartozik, valamint a’ bírónak.”¹⁵

Balatonfüred társadalmában a katolikusok nagyobb arányban képviselték magukat, mint Alsóörsön, ennek következtében az egyházközség és a község önkormányzatának szimbiózisa nem létezett. 1847-ben mégis úgy rendelkeztek, hogy a helység református előljárói legyenek a presbitérium tagjai

is: „a’ kik helységi előljárókká választattak ’s választatnak a’ helvét hitvallásúak részéről, ugyanazok tegyék a’ presbytériumot is”.¹⁶

A KÖZÖS ÖNKORMÁNYZAT ÉS AZ ÖT BÍRÓSÁGOS RENDSZER

A három rend közössége az önkormányzásban azt eredményezte, hogy a törvénybírói és az esküdti tisztséget nemes, agilis és jobbágy egyformán betölthette. Balatonfüreden 1728 és 1812 között 21 esetben ismert a törvénybíró személye, nemeseket, agilisokat és jobbágyokat egyaránt találni közöttük, 1813-tól viszont kizárólag nemesek (Somogyiak, Vargák, Újhelyiek, Siskeyek) viselték a tisztséget.¹⁷

Az egyenlőség elvének érvényesülését nemcsak a tisztségviselők lajstromai alapján lehet bizonyítani, hanem tételesen is megfogalmazták az 1795. évi alsóörsi falutörvények II. 5. pontjában: „Minthogy e’ mi helységünknek bírái és előljárói 3 rendű személyekből állanak, tudniillik vagy nemesek, vagy agilisok, vagy jobbágyok, azt végeztük, hogy mikor a’ bíró nemes személy, akkor az agilis és jobbágy lakos minden kifogás nélkül tartozik annak engedelmeskedni, ellenben ha a’ bíró vagy agilis, vagy jobbágy, akkor ismét a’ nemes ember is tartozik annak szavát megfogadni, mert különben, ha nemességébe bízván a bírót megútálja és parantsolatit nem tellyesíti, a’ büntetést el nem kerülheti, bár mennyen ezután akármelly székre.”¹⁸

A fenti idézet szerint a Balaton-felvidéken a 18–19. században a jobbágyrendszer eltörléséig az önkormányzat sáncain belül „demokratikus” viszonyok uralkodtak. E megállapítás ellen még azt sem lehet felhozni, hogy azért nem volt egyenlő elbírálás, mert a jobbágyokat pálcázták, a nemeseket pedig csak pénzbüntetésre ítélték. Az alsóörsi törvénybírói jegyzőkönyvvel lehet bizonyítani azt, hogy a nemeseket is megpálcázták, igaz, előtte kikérték a nemes vagy ifjú nemes apjának hozzájárulását, amit a pénzbüntetés elkerülése végett meg is kapott az előljáróság.¹⁹ Bizonyos azonban, hogy itt csak egy korlátozott egyenlőségről lehet beszélni, mivel az önkormányzat sáncain kívül teljes mértékben érvényesültek a nemesi előjogok.

Ennek az önkormányzatnak a feje a **törvénybíró**, a testületet a törvénybíró és az esküdtek alkották. Törvénybírók a jobbágyfalvakban is működtek. A Veszprém megyei jobbágyfalvak egyik részében pl. a Mária Terézia által elrendelt úrbérrendezés idején csak helységbíró, adózók bírása vagy öregbíró volt, a másik részében törvénybíró is.²⁰

Mivel a vegyes lakosságú falvakban élő adókötelesek állami és vármegyei adójának teljesítéséről is gondoskodni kellett, ezért ezekben a falvakban az adózók (jobbágyok, agilisok) közül **adózók bíróját** is választottak, akit **helységbírónak**, **öregbírónak** is neveztek. Az öregbírói tisztséget a rátermett füredi jobbágyok viselték: a Bedegi, Bertók, Domján, Gyenis, Kenyeres, Kutasi, Marton, Polányi, Róka, Szűts, Tóth családok tagjai.²¹ Füreden az öregbírói tisztség viselése nem csak a hatalom gyakorlását jelentette, hanem terhes kötelezettséget is. Ezt bizonyítja Domján József esete, akit két egymás utáni évben is megválasztottak öregbírónak, s panaszos levelében azt írta a káptalannak, hogy „ezen nagy terhet mind a Tekintetes Nemes Vármegye, mind a Tekintetes Uraság tiszt urai, mind az helybéli lakosok továbbra is megnyomorításomra rajtam hagyták, mentő okaimat fel sem vévén.” Robotja elengedése iránti kérelmét azzal is indokolta, hogy „illy népes helységben csak a publicum szolgálatja a Savanyú víz körül is igen terhes, a Tekintetes Uradalomnak is feles javai lévén, a bíró személyes felvigyázása nélkül a kártul meg nem menekedhetik”.²²

E két bíróon kívül Alsóörsön, Balatonfüreden az egy földesúrhoz tartozó jobbágyoknak külön előjárója is lehetett, akit **uraság bírójának** vagy **uraság gazdájának** neveztek. Alsóörsön, ahol a veszprémi káptalan volt a földesúr, a tisztség viselőjét **káptalan bírójának** vagy **káptalan gazdájának** nevezték. Különleges eset Balatonfüredé, ahol több földesúr osztozott a településen (tihanyi apátság, veszprémi káptalan, gr. Esterházyak, Oroszy és Kazay család), ezért itt több uraság bírója vagy gazdája volt. 1772-től a káptalan bírójának tisztségét a Csizmadia, Kenyeres, Vass családok tagjai töltötték be. Mivel Arácon gr. Esterházyaknak volt urasági gazdája vagy bírója, ezért Füreden is kellett lennie. Füreden 1768-ban Szabó Mihály, 1812 és 1824 között a Bertókok (Ferenc, Pál, Péter) a tihanyi apátúr bírái vagy gazdái, 1827 és 1831 között Polányi Péter a helység esküdtje, egyben a tihanyi uraság bírója, 1831 és 1846 között Bertók Mihály tihanyi uradalmi gazda, 1846-ban ugyanő urasági gazda és gyámatya. 1836-ban Bertók Mihályt különböző iratokban uradalmi gazdának, a tihanyi uradalom bírójának, választott bírójának és a füredi árvák atyjának is nevezik.

Az urasági bíró vagy gazda tisztsége a középkori villicus-ra emlékeztet, de a kettő között nem lehetett kapcsolat, mivel a török korban a Balaton-felvidéki egyházi birtokokat a végvárok bérelték, s így az egyházi uradalmi igazgatás folytonossága megszakadt. Bár van bizonyíték arra, hogy az uraság bírója

is választott tisztségviselő volt, de valójában a földesúr alárendeltje. Egy-egy uraság szárnyai alá tartozó jobbágyok képviselője, egyben az uraság parancsainak végrehajtója. A tisztséget Alsóörsön is, Füreden is hosszú időn át ugyanaz a személy viselte. Ő parancsolta robotra a jobbágyokat, közvetített a földesúr és a jobbágyok között, ellátta a gyámatya vagy árvák atyja feladatait is egy-egy földesúrhoz tartozó jobbágyok körében. A tihanyi uradalmi ügyész 1838-ban – nyilván a községek igazgatásáról rendelkező 1836. évi IX. tc. nyomán – részletes utasítást küldött a községek bíráinak, amelyben az árvák vagyonának kezeléséről, a gyámatyák teendőiről rendelkezett.²³

Ha az adózóknak külön bírója volt, akkor kézenfekvő, hogy a másik két rendnek, a nemeseknek és az agilisoknak is lehetett. Ezzel kapcsolatban Alsóörsön kevés bizonyíték áll rendelkezésre, mivel a nemesek és az agilisok bírója kisebb szerepet kapott a falu életében, mint a törvénybíró, az adózók bírója és az uraság bírója.

Különböző számadási iratokban, szerződésekben, közbirtokossági határozatokban időnként felbukkan Alsóörsön a **nemesség bírója** tisztség. 1839-ben Mórocza Jánost a nemes és agilis közbirtokosság perceptorává (pénztárnokává) választották, s a választásról felvett jegyzőkönyvet elsőként írta alá ilyen módon: „nemesség bírója nemes Morocza János”.²⁴ Több esetben bizonyítható, hogy a közbirtokosság perceptorának feladatait a nemesség bírója látta el. A nemesség bírója és a közbirtokosság perceptorja tehát azonos személy volt. Előfordult, hogy a nemesség bírója és a törvénybíró is azonos személy volt, de itt két különböző tisztségről van szó. A nemesség bírója tisztség megszüntetésekor egyértelműen fogalmaztak: „Miután megszűnt köztünk, hogy bírót tartsunk, ezennel Fábrián Jánost mint közös gazdánkat megbízzuk, hogy erdőosztályainkon mint egész közönség választottja, minden eddig ezen tárgyban bírót illető dolgokban teljes jussal bírjon. Ő hallgatja meg ezen tárgyban minden panaszokat, s ha ő maga nem rendelkezhetik, ő tehet panaszt az elégtételre törvénybíráknak, ő köteles az erdőkerülőt valamint fizetni, úgy a hibákért feleletre vonni.”²⁵

Valamennyi rendelkezésre álló forrás arra utal, hogy a nemesség bírójának és a közbirtokosság perceptorának a tisztségét Alsóörsön a 19. század első felében ugyanaz a személy viselte. A különbség egyfelől abban lehetett, hogy a nemesség bírójának tisztsége régebbi volt, mint a közbirtokosság perceptoré, másfelől abban, hogy a perceptor a nemes

és agilis közbirtokosság gazdálkodását irányította, amelyen belül voltak olyan ügyek, amelyek kizárólag a nemesekre tartoztak (insurrectio, országgyűlés, megyegyűlés, követválasztás), és az agiliseket nem érintették. A közbirtokosság agilis tagjai nem viselhették a perceptori tisztséget.

Az alsóörsi nemes és agilis közbirtokosság számadási irataiban két esetben is említik az **agilisek bíráját**. Ez olyan esetben történt, amikor a közbirtokosságon belül valamilyen közös jövedelemnek a nemesek és az agilisek közötti felosztásáról vagy valamilyen kiadásnak a közösen való kifizetéséről intézkedtek. A közbirtokossági kiadások és bevételek felosztásánál 2:1 aránykulcsot alkalmaztak a nemesek és az agilisek között. Az éves jövedelemből levonták a nemességre jutó tiszta jövedelmet, majd a közosztályra maradt jövedelmet 2:1 arányban elosztották a nemesek és agilisek között.²⁶

Balatonfüreden nincs adat az agilis bíró működésére, de van példa arra, hogy képviselőjük volt, pl. a református templom építésénél nemesi, agilis és adózó renden lévő építtető kurátorokat és dékánokat választottak.²⁷

Ilyen formán 1848 előtt – a hegybíró és a szakigazgatási tisztségviselők (bor-, pálinka-, malom-, szék- és korombírák) nélkül is – öt bíróságos önkormányzati rendszer működött Alsóörsön, ahol teljes kifejlődésében láthatunk egy „demokratikusan” működő, de a lakosság rendi származása szerinti képviselőket is biztosító és funkcionális elemeket is érvényesítő önkormányzati szervezetet. A szakigazgatási tisztségviselők közül pl. a malombíró mindig nemesember volt, mivel az alsóörsi malom a nemes és agilis közbirtokosság tulajdonában volt. Ezzel szemben a két borbíró közül az egyik nemes, a másik jobbágy volt, mivel mindkét közösség rendelkezett a bormérés jogával.²⁸

A KÖZSÉG ÉS A KÖZBIRTOKOSSÁG

1848 előtt közbirtokosságokat csak a nemesek alkothattak, bevéve maguk közé a nőnemesekeket is. A mindennapi életben egy vegyes lakosságú faluban nemes, agilis és jobbágy egyformán élte a haszonvételeket, de a nemes a közbirtokos jogán, a jobbágy a földesúr engedélye alapján (faizás) hordta a tűzifát, esetleg az épületfát is az arányosításig osztatlan tulajdonban lévő határbeli erdőről.

A közbirtokossági jog alapja a falubeli belső telek vagy ház. Ennek következtében elveszítette a közbirtokossági jogát az, aki a szőlőhegyre költözött. A 19. század végétől az első Balaton-parti villatulajdonosok azért akartak házat vásárolni Alsóörsön a faluban, hogy közbirtokossági jogot szerezzenek, ezáltal

hozzájussanak a tűzifa- és haljárandósághoz és befolyásolhassák a közbirtokosság döntéseit. A belső telkek vagy házak arányában történt az osztatlan tulajdont megszüntető arányosítás (**proportio**), a falu határának felosztása, amely az idők folyamán lezajlott beköltözések miatt nem kevés vitát és pereskedést okozhatott az érintettek között.²⁹

Természetesnek látszik, hogy az egytelkes nemesek lakta falvakban nem választható szét a község és a közbirtokosság, hiszen ugyanazok alkották mindkettőt. Előfordul, hogy a szakirodalom sem tesz különbséget egy-egy nemesi faluban a **közbirtokosság** és a **község** között.

Közbirtokosságot alkothattak a jobbágytartó köznemesi családok is és az egytelkes nemesek is, bevéve maguk közé az agiliseket. Balatonfüreden mindkettő létezett. A földesúri jogokat a tihanyi apát, a veszprémi káptalan, az Oroszy és Kazay család mellett a nemes és agilis közbirtokosság gyakorolta, mindegyik egyötöd részben. Az ötödik tényezőt, a nemes és agilis közbirtokosságot az egytelkes nemesek és a beházasodott agilisek alkották, akik a falu önkormányzatában is részt vettek a jobbágyokkal közös szervezetben. Alsóörsön ugyanez a helyzet. Kövesden a nemes és agilis közbirtokosság tagjai voltak az adománybirtokos és a beköltöző nemesek és az agilisek, a falu önkormányzata viszont teljesen az agilisek kezében volt.

Igaz, hogy a nemesi községekben a község és a közbirtokosság személyi összetétele sokszor azonos, de óriási a különbség közöttük, ha a szervezetüket és működésüket feltárjuk: mások vezetik a közbirtokosságot (a jómódúak), s mások a falut. A 141 évet megélt nemesi község, Peremarton közbirtokosságát a falu legnagyobb birtokosai, a Losonczy Farkas és a Virágh család vezették, akik a nemesi község önkormányzatában nem vettek részt. A községi önkormányzatban az egy telekkel vagy kevesebbel rendelkező nemesek gyakorolták a hatalmat, ami terhes kötelezettséget is jelentett, ezért a mondás: „*körbejár, mint a falusi bíró tisztsége*”.³⁰ A közbirtokosság és a község előljárósága olyannyira nem ugyanaz, hogy közöttük ellentétek voltak: a falu vezetői kizárták a közbirtokosság vezetőit a legfontosabb ügyek, pl. a jövedelmek kezelésének intézéséből. Kiváló példa erre Peremarton nemesi közbirtokosságának története, de Alsóörs és Kövesd is.

Peremartonban a falu nemesi társadalma két csoportra bomlott. Losonczy Farkas János a régebbi adománybirtokosok közé tartozott, s 1715-ben tanúként azt vallotta, hogy a falu jövedelmeiről nem tud semmit, mert vele nem szoktak azokról semmit sem

a postával leve
 Az írással Dalaton Füzdi érem Felintetes Nemes Zala Vármegyei
 Helységnek és Hegységnek valórtoss kites Bízni és Előjárni meg
 kérésünnel Néhai Bertók Pálnak terméket és éremet való gzerme-
 kei által a végett, hogy az írás helyével sejtől maradtott ingo-
 is ingatlan javakat becsülnék meg, egyrészt mind Névről
 ki, mind az első feltevéssel Major Erősebbel, mind a mostani
 meg maradtott Öveggel Angyán Évával való szerzeményüket,
 a mellyet is a Mai alól is Napon és Ertendőben, a Felin-
 tetes Pihanyi Uradalom részéről tartandó Felintetes Urak Chik-
 nek rendeléséből, a mi előlátnak is tapasztalásnak, éremet,
 ebbeli közlekedésüknek minden részre hajlat nélkül eltippan-
 tásnak elget, Ugymin:

1° Az Öreg Hegyi Promenthoriumban lévő kút, és
 belső bolt pinto, mely vagyon a Feltet Pihanyi Uro-
 dalom tulajdonán, a mely is Angyán Évával épített
 becsületesen Városi Cidulában - 450. -

2° Az a vasat hordó mely is Angyán Évával és
 részesei ártoljába becsületesen - 70. - 45.

Egy fa ábronsos botka - 2. - 30.

Egy öt főtálos, és egy alós - 2. - 45.

ismét egy öt főtálos - 1. - "

Kis egy egy főtálos - 1. - "

Egy fűző - " - 12.

Egy kőtszője - " - 30.

Egy asztal - 1. - 30.

Egy üveg kibir - " - 12.

Egy aholó palóra - " - 15.

3° Az egy Névről Füzdi Költő, mely vagyon az
 Öreg Hegyi Promenthoriumban, a mely meg kőssé alá na-
 jott, ártoljába becsületesen - 260. -

is így Angyán Évával való szerzemény és részesei 780. - 39.

Major

közölni.³¹ 1733-ban a falubeli jövedelmeket kezelő nemesek biztosítékot adtak arra, hogy a kocsmá, mészárszék, malom és minden egyéb közjövdelemből nem fogják kirekeszteni a régi adománybirtokosokat. Ahhoz is hozzájárultak, hogy a régi adománybirtokosok közül ketten-hárman, akik „érdemessebbek”, részt vehessenek a gyűléseken, az előjárók számadásainak ellenőrzésében és a közjövdelem felosztásában.³² Az 1750. december 10-én kiadott erdészeti statútumokat az adomány- vagy közbirtokosok (*nemes peremartonyi donatariusok és compossessorok*) adták ki, de két csoport írta alá, egyfelől az adomány- vagy közbirtokosok Losonczy Farkas Jánossal az élen, másfelől a helység jegyzője, törvénybírája és esküdtjei.³³

A közbirtokosság és a község szétválasztásánál adódhatnak nehézségek.³⁴ Alsóörsön 1817 és 1833 között a közbirtokosság perceptorai és a falu törvénybírói tisztségét ugyanazon személy töltötte be. Időnként a közbirtokosság bevételei is a községi pénztárba folytak be, amelyeket a törvénybíró hol „átutalt” a közbirtokosságnak, hol nem. Ezen a téren csak arányosítás teremtett tiszta helyzetet, a hivataltörténet, a tisztségviselői névsorok azonban a biztos támaszt adnak a két szervezet elkülönítéséhez.³⁵

A HEGYSÉG ÖNKORMÁNYZATA: „DEMOKRATIKUS” ÖNKORMÁNYZAT VAGY PARASZTBÍRÓSÁG?

A Balaton-felvidék keleti felén a szőlőhegyi önkormányzat legkorábbi időszakáról ugyanazok a források tudósítanak, amelyek a községek önkormányzatáról is. A török korban Szárberényben (ma Vörösberény), de másutt is a szőlőadásvételek a falubíró házában kötöttek. Ott itták meg az áldomást is, mégpedig nem a szőlőbirtokosok, hanem a falubeli „polgárok” és nemesek előtt, akik az adásvétel tanúi voltak. A 16–17. századi forrásokból az derül ki, hogy a szőlőhegyi ügyekben a községi előjárók jártak el. Vincze István is arról írt 1961-ben, hogy Felső-Magyarországon a földesurak rendtartási, felügyeleti joga nem a szőlőbirtokosok közösségére hárult, hanem a helység közigazgatási szerveire.³⁶

Nincs levéltári adat arra, hogy a szőlőhegyi önkormányzat vármegyei szabályozása előtt (1752) hegybíróságok, hegytanácsok működtek volna a Balaton-felvidék keleti felén, ahol 1750 előtt egyetlen szőlőhegyi tisztségviselőről írtak a forrásokban, a hegymesterekről, akik többen voltak a nagyobb szőlőhegyeken. Esküdtjeik nincsenek, nem bíraskodnak, feladatuk a szőlőhegy felügyelete, a hegyvámhoz kapcsolt ajándékokért járó pénz beszedése

a szőlőbirtokosoktól.³⁷ Ezen a területen 1727-ben a veszprémi káptalan, 1733-ban a jezsuita rend statútumokat, rendtartást adott ki a szőlőhegyek rendjének a szabályozására.³⁸

A keszthelyi borvidéken a szőlőhegyi önkormányzatok működése a 17. század elejétől igazolható olyan forrásokkal, mint a diási és vonyarci hegytörvények (1653), a tomaji és bottyánháti artikulások (1682), a csereszegi hegyközség pecsétnyomója (1691) és 1733-tól vezetett jegyzőkönyve.³⁹

A badacsonyi borvidéken a legkorábbi adat (1604) után inkább a 18. század első felében dokumentálható a szőlőhegyi önkormányzat működése az 1715. évi országos összeírásban montanistákként összeírt badacsonyládbi és kisörsi hegybírákkal, a csobánci uradalom badacsonyi, bácsi, csobánci, gyulakeszi, zánkai szőlőhegyeinek előjáróival (1722), a sároskispáti hegybíróval és hegymesterrel (1722), az ecséri szőlőhegyi artikulussal (1736) és a belsőábrahádi bírákkal és esküdtekkel (1740).⁴⁰

A keszthelyi és a badacsonyi borvidékre a hegytörvényes-hegybíróságos rendszer, a balatonfüred-csopaki borvidékre a földesúri rendtartásos-hegymesteres rendszer a jellemző 1752 előtt. Ebben szerepe volt annak, hogy a Balaton-felvidék keleti felén a nagy egyházi birtokok igazgatása nem kedvezett a szőlőhegyi önkormányzatok működésének. A Festeticsek és az Esterházyak keszthelyi és csobánci uradalmában erős hagyományai voltak a szőlőhegyi önkormányzatoknak, de ezek a hagyományok a nagyföldesurak birtoklásánál régebbi időkre nyúltak vissza, amikor a szőlőhegyeken még több földesúr volt. A közbirtokosságok kedveztek a szőlőhegyi önkormányzatok kialakulásának. A hegytörvények és a szőlőhegyi önkormányzatok létrejötte egyrészt a földesurak és a szőlőbirtokosok, másrészt a közbirtokos földesurak közötti kompromisszumok eredményei. Megemlítenéd, hogy a hegytörvényes-hegybíróságos rendszer kevés kivétellel pusztákon lévő szőlőhegyeken jött létre: Meszesgyörök kivételével az egész keszthelyi borvidék szőlőhegyei, a badacsonyi borvidéken Badacsony, Ládbi, Kisörs, Ábrahám, Bács és Zánka. Az elpusztult falvak határában a szőlőhegyi önkormányzatok létrejöttét elősegítette az, hogy itt a községek nem végezheték el a szőlőhegyi önkormányzatok feladatait, mivel a puszták közigazgatásilag nem tartoztak hozzájuk.⁴¹

A szőlőhegyi önkormányzatokat gyakran „demokratikus” intézményeknek szokták tekinteni, az 1752. évi Zala megyei hegytörvények azonban olyan szőlőhegyi önkormányzatok létrejöttét célozták, amelyekben a földesurakon kívül a kisnemesek

érdekei is maximálisan érvényesültek, ezért a szőlő-hegyeken demokratikus önkormányzatok nem léteztek annak ellenére sem, hogy a hegybírói és egyéb tisztségeket minden rendű és rangú birtokos betölthette.⁴²

A közeli hegyközségek (Alsóörs, Csepak) története azt mutatja, hogy a 18. század második felében a szőlőhegyi önkormányzat még nem parasztbírárságot jelentett, s a nemesség aktívan részt vett az önkormányzatok vezetésében. Csepakon 1754-től 1801-ig 15 évben nemes, 4 évben mezővárosi polgár, 6 évben csepaki jobbágy volt a hegybíró. A nemesek és a veszprémi polgárok között rangos személyeket találni, helyettes szolgabírókat is és olyant is, akit Veszprém város főbírájává választottak. 1801-től 47 éven át jobbágyság töltötte be a hegy-bíró tisztségét.⁴³

Alsóörsön a veszprémi káptalan nem elégedett meg azzal, hogy a hegygyűléseken az ő tiszteje elnökölt, gyakorolta a jelölés jogát, hanem az önkormányzatban közvetlenül is képviseltette magát azáltal, hogy a falubeli káptalan vagy uraság gazdáját vagy bíróját választotta meg hegybírónak. A tisztség viselője a káptalan jobbágyságának előjárója és egyúttal a földesúr alárendeltje. Az 1764. évi statútummal a káptalan prefektusa elismertette a káptalan részéről választott hegybíró tisztségét. Ettől kezdve a nemesi közbirtokosság és a káptalan jelöltjei közül egy nemes és egy jobbágy hegybírókat választottak, a nemesek hegybírája a nemesek fundusain, a káptalan hegybírája a káptalan fundusain végezte a teendőit, ítélezett és igazgatott.

Alsóörsön az 1756–1800 között ismert 13 eset közül kilencszer nemes viselte a hegybírói tisztséget. 1801-től 1848-ig 13 évig nemes, 10 évig agilis, 25 évig jobbágyember volt a hegybíró. Történt mindez annak ellenére, hogy a 19. század első felében mindhárom rendből jelöltek egy-egy személyt a hegybírói tisztségre a tisztújítások alkalmával. Ráadásul mindhárom jobbágysági származású hegybíró – Tóth Pál 18, Vörös Péter 5, ifj. Szabó Ferenc 2 évig – a káptalan vagy uraság gazdája vagy bíróját volt a faluban. Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy a hegybírói tisztség Alsóörsön is leértékelődött a 19. század első felében. Ugyanakkor ebből nem szabad arra következtetni, hogy az alsóörsi nemesség kiszorult volna a hegység vezetéséből. Ellenkezőleg, az 1820-as évektől kezdve a faluban és a szőlőhegyen egyre szervezettebben működő nemes és agilis közbirtokosság elismertette magát a hegység önkormányzatában is a káptalannal egyenrangú félnek, ami tükröződik abban, hogy a hegygyűléseket 1824

és 1829 között a káptalan és a nemesi közösség „előülése alatt” tartották, majd az agiliseket is bevéve maguk közé, az 1830-as években a hegygyűlések a káptalan csepaki ispánjának, az alsóörsi nemeseknek és agiliseknek az „előülése alatt” zajlottak.⁴⁴

Balatonfüred szőlőhegyi önkormányzatának története másként alakult, mint az előbb felsoroltaké. Az egyik legnagyobb Balaton-parti szőlőterülettel bíró helységben még különálló hegyközségi önkormányzat sem létezett 1836-ig, a füredieknek volt hegybírájuk, voltak hegymestereik, de a hegység jegyzői és esküdti feladatait a községi jegyző és esküdtek látták el, és a helység és a hegység ugyanazt a pecsétet, Füred falu pecsétjét használta. A szőlőhegyi ügyek intézésénél állandó közreműködők a helység vagy hegység esküdtjei és a helység és hegység jegyzője vagy nótáriusa. A törvénybíró, az adózók bíróját (öregbíró), a hegybíró és az uraság bíróját hol teljes, hol változó létszámban és összetételben képviseltette magát a testületben.⁴⁵

A rendteremtés szándéka vezérelte azokat a szőlősgazdákat, akik 1836-ban a nagy kiterjedésű és rendetlen füredi szőlőhegyek több hegybírárságra való felosztásáért folyamodtak földesuraikhoz. Kérésükre a füredi szőlőhegyeket három hegybírárságra osztották, három hegybírókat választottak, mindegyik mellé hat hegyesküdtet és négy hegymestert és egy nótáriust. Az első hegybírárságba tartozott a Laki-, György-, Bocsár- és Szaka-hegy, a másodikba a Meleg-hegy és Kék minden része, a harmadikba az Öreg-hegy.⁴⁶

HOGYAN ÍRJAM MEG A FALU TÖRTÉNETÉT?

A településtörténeti monográfiákban sokszor alig találni olyan részeket, amelyek a felsorolt önkormányzatokkal, azok belső szervezetével és külső kapcsolataival foglalkoznának, pedig könnyű belátni, hogy a 17–19. század folyamán az egyén – akár nemes, akár jobbágy – nem csak termelőmunkát folytatott, hanem az egyházközség, község, közbirtokosság, hegyközség vezetőjeként vagy tagjaként is kifejezésre juttatta érdekeit és törekvéseit, és a felsorolt szervezetekben való jelenlétével és döntéseivel befolyásolta a helyi közösségek életének alakulását. Az önkormányzat- és hivataltörténet kutatása ilyen módon megalapozza a helyi társadalom történetének kutatását, hozzájárul ahhoz, hogy az egyénben ne csak a gazdasági élet szereplőjét lássuk, hanem életét, a társadalmi térben kifejtett sokoldalú tevékenységét teljesebben és hitelesebben bemutathassuk.

A helyi önkormányzatok történetének feltárásával közelebb juthatunk annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy miről is szól valójában egy 18–19. századi falu története. Ehhez nemcsak a helyi önkormányzatoknak a történetét kell leírni, hanem kutatni kell a kapcsolataikat, az egymáshoz való viszonyulásuknak a történetét is. Meg kell figyelni azt, hogy a különböző feladatok ellátására létrejött szervezetek miben működtek együtt, s miben voltak ellentétek. Ugyanez elmondható a 19–20. századi falu történetéről, legfeljebb a kutatást a felsorolt szervezetek mellett ki kell terjeszteni az egyesületekre és a pártokra is. Fontos kérdés, hogy

melyik szervezeté volt a vezető szerep a falu életét meghatározó döntésekben. Alsóörs polgári kori történetében pl. a nemes és agilis közbirtokosság – a beházasodások következtében a falu egyre nagyobb részét befogadva – fontosabb szerepet játszott, mint a községi elöljáróság. Balatonfüreden fordított a helyzet, a községi elöljáróságé volt a vezető szerep.

A feudális társadalmi rendszer keretei között a különböző státusú lakosoknak a helyi önkormányzatokban való együttműködése Balatonfürednek és több Balaton-felvidéki településnek a kiemelkedő történeti értékei közé tartozik, amely méltó arra, hogy emlékezetünkben megőrizzük.

Jegyzetek

1. Lichtneckert András: Kövesd a szabad paraszti fejlődés útján. In: Csapok története. Szerk. Lichtneckert András. Veszprém, 1997. 244.
2. Zala Megyei Levéltár. Conscriptio neoaquisticae, 1736. – Uo. Conscriptio universalis, 1730.
3. Holub József: Az agilisek. Jogtörténeti tanulmányok IV. Bp. 1980. 109–123. – A kölcsönös vonzalom mellett a rang és a vagyon társulását említi a nemes leányok és jobbágyfiak házassága okaként Szabó Béla: Az agilisek és évszázados küzdelmük Zala megyében az adómentességért. Zalai Gyűjtemény 18. Zalaegerszeg, 1983. 132.
4. Ezt a tényt elsősorban az 1828. évi országos összeírás alapján olyan községekben lehet megállapítani, ahol az adózók közül megjelölték az agiliseket.
5. A Veszprém és Zala megye községek önkormányzat-története mindkettőre számos példával szolgál.
6. Várpalotán a nemességnek volt bírāja, de nem volt külön önkormányzata. Veszprémben gr. Esterházy Imre püspök az 1725-ben kiadott privilégiumlevéllel leválasztotta a nemességet a közös önkormányzatról. Lichtneckert András: Veszprém város 18–19. századi történetének alapdokumentumai és alapkérdései. (Kézirat) Veszprém, 2006. – Hasonló történt Sümegyen 1723-ban és Tapolcán 1752-ben. Kovacsics József–Ila Bálint: Veszprém megye helytörténeti lexikona. II. Bp. 1988. 351, 398.
7. VeML Tihanyi apátság levéltára (TAL) Úriszéki jkv. 1833. november 11. – Degré Alajos: A magyar nemesi (curialista) községek szervezete és gazdálkodása 1848 előtt a Dunántúlon. Tanulmányok a falusi közösségekről. Pécs, 1977. 64.
8. Lichtneckert András: Az alsóörsi török ház, a török bíróság és a Prépost család története. Veszprém, 2006. 18–23.
9. Uo. 11–12. Az összeírás Alsóörsre vonatkozó részének fordítását Hegyi Klárának köszönöm.
10. Ruzsás Lajos: A Dunántúli társadalmi fejlődésének fő vonásai. In: Az MTA Pécsi (PAB) és Veszprémi Akadémiai Bizottságának (VEAB) Értesítője. A Dunántúli településtörténete II/1. Veszprém, 1976. 14.
11. Ila Bálint–Kovacsics József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Budapest, 1964. 152.
12. Kovacsics József: Zala megye helytörténeti lexikona. Keszthely és környéke. Budapest, 1991. 66.
13. Az alsóörsi ref. egyház anyakönyvei. I. k. 226. (MOL Mikrofilmtár A 1567. tek.)
14. VeML Az Alsóörsi Nemesi Közbirtokosság iratai. Időrendben lévő iratok. I. 5.
15. VeML Az Alsóörsi Nemesi Közbirtokosság iratai. Időrendben lévő iratok. I. 12. – A három alsóörsi falutörvény szövegét közli Lichtneckert András: A falu önkormányzata. In: Alsóörs története. Szerk. Lichtneckert András. Veszprém, 1996. 241–245.
16. Dunántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemény. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, 1847.
17. Balatonfüred és Balatonarács története. Szerk. Lichtneckert András. Veszprém, 1999. 267.
18. Az 1795. évi falutörvény szövege: Alsóörs története, 243–245.
19. Az alsóörsi törvénybírói jegyzőkönyv teljes szövege: Alsóörs története, 245–269.
20. Lichtneckert András: Veszprém vármegye községeinek feleletei az úrbéri kilenc kérdőpontra. Veszprém, 2007.
21. Balatonfüred és Balatonarács története, 267.
22. Balatonfüred és Balatonarács története, 269.
23. Alsóörs története, 222–224. – VeML TAL Ügyészti hivatal iratai, 177. – Lichtneckert András: A falu önkormányzata. In: Balatonfüred és Balatonarács története, 270–272.
24. VeML Az Alsóörsi Nemesi Közbirtokosság jkv. B33.
25. VeML Az Alsóörsi Nemesi Közbirtokosság jkv. B159. (1850. február 18-i rendelkezés)
26. Alsóörs története, 224–225.
27. Balatonfüred és Balatonarács története, 269.
28. Alsóörs története, 234–235.
29. A belső telkek folytonos szaporítása miatt az arányosításnál okozott vitákra kiváló forrás Csapok és Kövesd 1829-ben elkezdett arányosítási pere. Lichtneckert András: Csapok és Kövesd közös határháznál. In: Csapok története. Szerk. Lichtneckert András. Veszprém, 1997. 279–301.
30. Lichtneckert András: A peremartoni nemesség. In: Berhida, Kiskovácsi, Peremarton története és néprajza. Szerk. Lichtneckert András. Veszprém, 2000. 92.
31. VeML Veszprémi Bakonyi Múzeum iratai 810.
32. VeML Egyezségei és szerződések. Nr. 114.
33. VeML Veszprémi Bakonyi Múzeum iratai 747.
34. Degré, 64.
35. Alsóörs története, 236–239, 271.
36. Vincze István: A szőlőhegy birtoklása és rendje. Néprajzi Közlemények VI. (1961) 1. 97.
37. Lichtneckert András: Szárberény szőlőművelése és szőlőhegyi önkormányzata a középkortól a 18. század közepéig. In: Balatonalmádi és Vöröshévíz története. Szerk. Kredics László és Lichtneckert András. Balatonalmádi, 1995. 204–220.
38. VeML Veszprémi káptalan hiteleshelyi jkv. 1727. Nr. 2. Közölve Csapok története, 355–356. – Magyar Országos Levéltár. (OL) Acta Jes. Coll. Jaur. Fasc. 7. Nr. 26. Közölve Balatonalmádi és Vöröshévíz története, 218–220.
39. Pettő Béla: Egy XVII. századi magyar hegyközség törvényei. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. Bp. 1894. 30–34. – Rassy Tibor: A Szabadtéri Néprajzi Múzeum történeti adatgyűjteménye. Ház és Ember 2. Szentendre, 1984. 243–245. – Kovacsics József: Zala megye helytörténeti lexikona. Keszthely és környéke. Bp. 1991. – Vajkai Aurél: Balatonmellék. Bp. 1964. 116.
40. Kovacsics József–Ila Bálint, 110. – 1733: VeML A gr. Esterházyak devecseri uradalmának iratai. Capsa 19. Nr. 6. – 1722: OL Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep. 36. Fasc. G. Nr. 248 et A. – 1722: OL uo. Acta dominorum. Fasc. 6. Nr. 4. D mell. – 1740: Veszprémi káptalan magánlevéltára. Ábrahám 3. 1740. és 5. 1752.
41. A szőlőhegyi önkormányzatok nyugatról keletre terjedtek, mint ahogyan a lakosságnak a szőlőhegyekre nagyobb számban való kiköltözése is Zala megyében a Hegykerület (17. század) – keszthelyi borvidék (19. század első fele) – badacsonyi borvidék (19. század második fele) sorrendet követte. Kovacsics, 41, 44, 136. közlése arról, hogy 1674-ben Tomaj, Días és Vonyarc puszták szőlőhegyein a földesúr libertinusai és servitorai laktak volna, téves. A hivatkozott forrás Zala Megyei Levéltár. Processus civiles. Fasc. XIV. Nr. 22.
42. Lichtneckert András: Az arácsi szőlőhegy és szőlőhegyi önkormányzat története. (PhD értekezés) Debrecen, 2007.
43. Csapok története, 363. – A badacsonyi szőlőhegyen a hegybírósg már 1756-tól parasztbírósként működött, amelynek pl. Kisfaludy Sándor nem is vetette alá magát, szőlőadásvételeit nem vallotta be a hegység előtt. Magyar Néprajzi Múzeum. A badacsonyi hegység jegyzőkönyve 1756–1881.
44. Alsóörs története, 328–332.
45. Balatonfüred és Balatonarács története, 281.
46. Balatonfüred és Balatonarács története, 282.

BERTÓK GYULA

CSÁSZÁRI LÁTOGATÁS FÜREDEN 1852-BEN

I. Ferenc József császár 1852. június 5-én népes kísérete élén érkezett Bécsből Budára. A fogadáson és az aznapi ceremónián jelen volt Rimely Mihály pannonhalmi főapát is. A főapát ígéretet kapott az uralkodótól, hogy ellátogat Balaton-Füredre is dunántúli körútja során.¹ A meghívás Péter-Pál napi ünnepre is vonatkozott.

A helytartótanács által gondosan összeállított programot az érintett megyefőnökök levélben „időben” megkapták, így Zalaegerszegen Bogyay Lajos is, június 8-ai keltezéssel mintegy öt oldalon részletezve.²

Az uralkodó 1852-es látogatása a szabadságharc leverése óta az első hazánkban. Korábban mint főherceg járt Magyarországon (ekkor többek között Keszthelyen és Sümegen is megfordult). Füredet is érintő útjára kíséretével hintón június 26-án indult Budáról.³ Az első állomás Martonvásár, majd Velenecén át Székesfehérvár következett (nagy fogadással), utána Kálóz, Szekszárd, Pécs és Kaposvár. A megyeszékhelyeken szervezett katonai jelenléttel díszfogadásokat szerveztek tiszteletére. A megyefőnökök nem csak az ünnepi dísz, hanem még az éljenzést is elrendelték. Az üdvözlő beszédek megcenzúrázták.⁴ A fővárosi napilapokat az indulás előtt csak három nappal tájékoztatta a helytartó tanács hivatala.⁵

Az út folytatásaként Kaposvár, Somogyfajsz és Marcali után Somogy és Zala megye határán Bogyay Lajos jelenlétében díszfogadás lovas katonasággal, majd Keszthelyen Festetics György gróf fogadta az uralkodót a megye előkelőségeivel. Bogyay Füreden is jelen volt a látogatás idején, melyet a mellékelt fürdőlista is igazol. Zalaegerszegről a megyefőnök helyettese az alábbiakat közli levélben:⁶

„55-ös szám Zala megye cs. kir. Riadójáról

Nagyságos Bogyay Lajos Úrnak

Zala megye cs. kir. Főnökének

Zalaegerszegen június 22-én, 1852.

Ő Cs. Kir. Apostoli Felségének jövetele érdekében a kerületi főispánságról vett 522 szám alatti rendelet, úgy az ugyan e hivatalból jött sürgölés még is a csobánci uradalmi ügyésznek az ünnepélyre vonatkozó értesítvényét van szerencsém Nagyságodnak / alá Zártan megküldeni. (...) Végre van szerencsém Nagyságodnak jelenteni, miszerint a B. Füredre rendelt megyei katonák a holnapi napon, vagyis e folyó hó 23-án, a Keszthelyre menendők pénteken

vagy is e folyó hó 25-én Zalaegerszegről megindulva 27-én Keszthelyen és B. Füreden megjelenének. (...) Fogadja Nagyságod őszinte tiszteletem nyilvánítását.

B. 3343 Bezerédy”

Tehát Keszthelyen június 29-én eltöltött pár óra után, délután 4-5 óra körül indultak a Széchenyi István által építtetett első balatoni gőzhajón (a személyzetten kívül 61 fővel) Füred felé. „a Kisfaludy gőzösön zászlókkal ékesített számtalan ladik és lélekvesztő környezetében déleesti 8-órakor szerencsésen megérkezett Keszthelyről az óhajtvá várt szeretett fejedelem, a fürdővendégek és a vidékről összesereglett néptömeg által örömnnyilatkozatokkal taracklövések közt üdvözlötetett.”⁷ Az ünnepi köszöntők sorában a fő szónok Rimely Mihály pannonhalmi főapát volt.

„A bekövetkezett lelkesedés szülte örömdüvözletek, szünni nem akaró éljenzések között díszeli dadalmenetben a leánykáktól virághintette úton elérkezék Őfelsége az új fürdőházban lak-helyére, hol egy kisvártatva legkegyelmesebben el-fogadja a jelenlévő tisztelgők hódolatát. 70 helység-bírónak is jutott azon magas szerencse helységek nevében a határnélküli ragaszkodás biztosítását kijelentetni.

Ezután megtekinté Őfelsége a díszkoszorúzott, mellképével fölékesített savanyúvízforrást, mely jövőre felséges nevét fogja viselni, a fehér öltönyű leányka átnyújtá a forrásvízzel megtöltött serleget, melyen Őfelsége mell-és Füred látképe vala látható e fölirással: Császárájának Füred. (...) A kúttól ezrekre menő néptömeg sorsfalai között visszatért a Felsége lakába. Nemsokára megjelent az ünnepélyesen feldíszített színházban, hol az ismeretes néphymnusz zengedezése között fogadtatott. A Csikos című darabnak első felvonása után elhagyá a színházat.”⁸ (...)

„Nemcsak maga a fürdőhely volt fényesen kivilágítva, hol a szentmártoni főapát ablakait a szerzet címere ékíté e fölirattal: Optimo principi, hanem a Balaton mindkét részről pontjai is égi tüzekben nyivánították örömüket. A tihanyi kolostor mintegy

Felhasznált források jegyzéke:

1. A pannonthalmi Szent Benedek-rend története – dr. Erdélyi László – Sörös Pongrácz (Bp. 1902-1912.) VI. 101. p. (t. PRT)
2. Zala Megyei Levéltár, Bogyay Lajoshoz érkezett levelek: 99-125/1852. (t. Zala Megyei Levéltár)
3. Bellagh Aladár: I. Ferenc József Magyarországon. In.: Budapesti Szemle, 1917/6
4. Berzeviczy Albert: Az abszolútizmus Magyarországon I-III. (Bp. 1926.) I. 305-306. p. (t. Berzeviczy)
5. Berzeviczy: I. 306. p.
6. ZML 99-125/1852
7. PRT XI. 402. p.

tündéri fényben úszva különösen meglepőleg hatott a néző sokaságra.”⁹

A nap eseményeit az éjszaka beállta előtt a vendégek ablakai alatt elvonuló zenés, fáklyás menet zárta.

Másnap, június 30-án reggel 5 órakor készen állt a kocsisor az indulásra. A főapát búcsúszavai után a főrangú vendégek elindultak Veszprémen és Zircen át Pannonthalma és Győr irányába. Rimely főapát váltott lovakkal oly mértékben meg tudta előzni őket, hogy Pannonthalmán 12¹⁵-kor a konventtel együtt fogadni tudta az uralkodót.¹⁰

I. Ferenc József koronázása előtt még egy alkalommal, 1857. augusztus 13-án is járt Füreden, de már rövidebb időre, mivel tovább hajózott Keszthelyre. Itt a balatoni halászok fáklyás csónakázást is rendeztek számára.¹¹

8. PRT XI. 403. p.

9. PRT XI. 403. p.

10. PRT VI. 101. p.

11. Berzeviczy: II. 120-121. p.

12. Veszprém Megyei Levéltár, Tihanyi Apátsági anyag c. 7. p.II. nr.47. és Bade-Liste 5-6.

További irodalom:

1. Récsey Viktor: 50 év Balaton-Füred múltjából. In.: Felolvasások és leírások. Sopron, 1889.
2. Zákonyi Ferenc: Balatonfüred. Veszprém, 1988.
3. Balatonfüred és Balatonarács története. Veszprém, 1999.
4. Bodrossy Leó: A Balaton regénye. Bp. 2002.

*Nagyon Tisztelendő
Rauch Kamráli urnak
Tihanyi Károlc Perjelnek
Tihanyban*

Még az ország minden részeiben a' népek millióinak örömszája **Ő FELSÉGÉNEK**, dicsőségesen uralkodó **CSÁSZÁRUNK**, és **APOSTOLI KIRÁLYUNKNAK** honunkban legkegyelmesebben lett megérkezett, — 's azon szerencsét hirdeti, hogy magas jelenlétével az ország majd minden részeit boldogítja, Zala megyének is azon kitűnő szerencse jutott osztalékul, hogy **Ő FELSÉGE** legkegyelmesebb **CSÁSZÁRUNK**, és **APOSTOLI KIRÁLYUNK** folyó hó 29-én reggeli órákban Keszthelyen, majd ugyan' az napon estve B. Fűreden e' megyének hódolatát elfogadni kegyes leendő.

A' Fejedelmet, hont és nemzetet összesítő kapocs, melyet ezred éve ereklyekép őrzi a' magyar, 's mellyel a' **FELSÉGES** Uralkodó Házalet nemzetünkhöz az ég csatolá, honunk szívében, népek milliói előtt örökre elválhatatlanpó lön, 's a' Kárpátoktól le az Ádriaig csak egy örömszáj hallható: **Ő FELSÉGÉT** dicsőségesen Uralkodó **Ind FERENCZ JÓSEF CSÁSZÁR** és **APOSTOLI KIRÁLYUNKAT** éltető!!!

Ő FELSÉGÉNEK Zala megyében e' két helyen leendő boldogító megjelenése nem lehet, hogy mindenki keblét üdv, és öröm érzetével ne töltse be; 's midőn ezen szerencsés eseményt eleve közzé teszem, nem kétlem, hogy Zala megye minden rendű, rangu és osztályu lakosai vetélkedve fognak Keszthelyen és B. Fűreden megjelenni résztvevők ez irigylendő szerencséjében, 's megyénk ez örök emlékül feljegyzendő ünnepélyében, tanúsítandók azon jobbagyi hűség és hódolatot, mellyet századok 's éy ezred óta legtisztább nemzeti erényképp hord keblében a' magyar.

Megjelenési öltözetül a' volt nemesi rend a' magyar dísz öltönyt használni kéri, ennek hiányát a' fekete frak, nadrág, mellény és fehér nyakkendő pótolják, az alsóbb rendű nép hasonlóul ünnepély ruháját veendő.

Kelt Zala-Egerszegen június 13-án 1852.

*Megjelenési idő délutáni 4 óra
Fűreden.*

Bogyay Lajos m. k.

Zala megye ea. k. főnöke.

Erkezés Ankunft		Neve és Czime Namen und Charackter	Lakhely Wohnort	Személy szám Personen zahl
Hónap Monat	Nap Tag			
			Áttétel	370.
Junius	29	ELSŐ FERENCZ JÓZSEF (Károly) Ausztriai Császár, Magyar- és Csehország, Dalmát- Horváth- Tóth- Halics- Lodomér- Ráma- Szerb- Kun- és Bolgár országok apostoli; ugy Lombard-Velencze — Illyria és Jerusalem királya; ausztriai főherczeg: Lotharingia — Salczburg, Würzburg és Frankonia herczege — Stajer, Karinthia és Kraja herczege: Erdély nagy fejedelme; — Morvaország örgrófja, Szandomir, Maszszóv, Lublin, fel- és alsó Silesia, Osveczin és Zatoria, Teschen és Friaul s. a. t. herczege.	Bécs	5
			Oldal	375.

Erkezés Ankunft		Neve és Czime Nahmen und Character	Lakhely Wohnort	Személy szám Personen Zahl.
Hónap Monat	Nap Tag			
058	1852	Ő es. kir. Felségének legmagasbb kísérete.		375
Junius	29	Gróf Grünne Károly cs. kir. altábornagy, és ő cs. kir. apostoli Felségének első ve- zersegéde - - - - -	B é c s	3
"	"	Müller Vincze cs. kir. ezredes - - -	"	2
"	"	Fligelli cs. kir. ezredes - - - - -	"	2
"	"	Báró Boxberg cs. kir. őrnagy és ő cs. kir. apostoli Felségének szárnysegéde -	"	2
"	"	Veckbecker cs. kir. őrnagy, és ő cs. kir. Felségének szárnysegéde - - - - -	"	2
"	"	Herczeg Vindisch-Grätz - - - - -	"	2
"	"	Herczeg Eszterházy Miklós cs. k. százados	"	2
"	"	Gróf Hunyady cs. kir. százados	"	2
"	"	Gróf Schaffgotsche - - - - -	"	2
"	"	Gróf Széchényi - - - - -	"	2
"	"	Friedl cs. kir. százados - - - - -	"	2
"	"	Tibold cs. kir. kabinet titoknok - - -	"	2
"	"	Seifert cs. kir. udvari utazási számvivő	"	2
"	"	Möraus cs. kir. főfelügyelő - - - - -	"	4
"	"	Báró Genotte cs. kir. kabinet titok - -	"	2
"	"	Falkner cs. kir. tiszt - - - - -	"	2
"	"	Wiedl cs. kir. tiszt - - - - -	"	2
"	"	Stangelmayer cs. kir. hadnagy - - -	"	2
"	"	Legrenczi cs. kir. beludvaronc - - -	"	2
"	"	Hornung cs. kir. udvaronc - - - - -	"	2
"	"	Conrad József ő cs. kir. Felsége szállás- rendezője - - - - -	"	2
"	"	FŐ-HERCZEG ALBRECHT Magyaror- szág katonai és polgári kormányzója	B u d a	3
"	"	Báró Parot cs. kir. altábornagy - - -	"	2
"	"	Lazarini cs. kir. őrnagy és szárnysegéd	"	2
"	"	Schaeffer cs. kir. százados és segéd - -	"	2
"	"	Dr. Krausz cs. kir. tőrsorvos - - -	"	1
"	"	Friedenfels cs. kir. ministeri titoknok -	"	1

Erkezés Ankunft		Neve és Címe Nahmen und Charackter	Lakhely Wohnort	Személy szám Personen zahl
Hónap Monat	Nap Tag			
Junius	29	Czirkipach Károly gazdatiszt	Szántód	1
"	"	Chinorányi Boldizsar Cs. K. postamester	N. Kanisa	1
"	"	Szabó Dávid Urad. ügyvéd	Tihany	1
"	"	Török István földbirtokos, nejevel	Ugocea M.	2
"	"	Ráthonyi Jánosnő földbirtokosnő	"	1
"	"	Hollósy János földbirtokos	Szilás Balhas	1
"	"	Szathmari Király Pál	János Gümör M.	1
"	"	Magyar Sámuel	Gyöng	3
"	"	Tar István Cs. Kir. postamester	Sz. Fehérvár	1
"	"	Szuhányi János m. törvényszéki elnök	Eger	1
"	"	Kévi Eleonora kereskedőnő	Pest	3
"	"	Varga Lajos főbíró, családjaival	Tapoleza	7
"	"	Bezeredy Gyula Cs. Kir. főnöki kiadó	Z. Egerszeg	2
"	"	Skublies Gyula Cs. Kir. főnöki fogalmazó	"	1
"	"	Vértessy Iván	"	1
"	"	Szankovics Mihály Cs. Kir. megyei fő orvos	"	1
"	"	Chernel Ignátz megyei törvényszéki elnök	"	1
"	"	Gáál József birtokos	Galsa	2
"	"	Löwentritt Lipót kerületi orvos	Tapoleza	1
"	"	Bogysai József közigazgatási főbíró	Sümegh	2
"	"	König Mórész kerületi orvos	Z. Egerszeg	1
"	"	Király Mórész	"	1
"	"	Bárcza János törvényszéki elnök	Sümegh	1
"	"	Forintos György " elnök	"	1
"	"	Forintos Károly birtokos	Mihályfa	1
"	"	Özterhueber József	Csab Rendek	1
"	"	Farkas Károly közigazgatási főbíró	N. Kanisa	2
"	"	Morocza Károly törvényszéki elnök	"	1
"	"	Gróf Niczky János birtokos	Nagy Betse	3
"	"	Inkey Gáspár	Zala megye	5
"	"	Gróf Festetics Sándor birtokos	Tolna	3
"	"	Bezeredy Mihály uradalmi jószág igazgató	Pápa	1
"	"	Bezeredy Kristóf birtokos	Lörinc	2
"	"	Rozsos István birtokos, nejevel	Sári	3
"	"	Özv. Késmarki Gaborné birtokosnő	Berhida	2
"	"	Bezeredy Imre birtokos, nejevel	"	3
"	"	Bezeredy Ignátz Cs. K. udvari tanácsos, nejevel	his Gorbó	4
"	"	Novák Gáspár birtokos	Sz. Groth	1
"	"	Ramaszeller Vincze gyárnök	Sümegh	2
"	"	Börö Hauer István kerületi főispán	Sopron	3
"	"	Fischer főispányi fogalmazó	"	1
"	"	Kudriaffsky Lajos Cs. K. vezér őrnagy	"	2
"	"	Rajky Sigmund birtokos	Zala megye	1
"	"	Gróf Forgách hadi rendőr alezredes	Pest	2
"	"	Sihalszky Ferencz nagánzó	Pest	1
"	"	Sárkány Miklós apát	Bakonybél	3
"	"	Villax Ferdinand apát	Zirc	3
"	"	Svástics Károly apát	Keszthely	2
"	"	Fliszár György apát	Mura Körösztur	2
"	"	Hertelendy Károly földbirtokos	Lesentze Tomaj	1
"	"	Egressy Samuel földbirtokos, nejevel	Szent Király	3
"	"	Halász Józsefnő földbirtokosnő, Gabodi Terézzel	"	2
"	"	Natovits Samuel kereskedő, nejevel	Pest	2
"	"	Junák István kanonok	Nagy Váradi	3
"	"	Vogl Samuel kereskedő	Pest	1
"	"	Spieler Lipót	"	1
"	"	Deutsch W. G.	"	3

NAGY FERENC

BALATONFÜRED ÉS AZ ORSZÁGOS KÖZSÉGI TÖRZSKÖNYVBIZOTTSÁG

Az Országos Levéltár őrizetében lévő Országos községi törzskönyvbizottság (továbbiakban: törzskönyvbizottság) iratai (levéltári jelzete: K 156) között fennmaradt néhány, Balatonfüredre vonatkozó dokumentum. A törzskönyvbizottság intézménye a 19. század végén azzal a céllal jött létre, hogy a települések neveit egységesítse. A helynevekről a Statisztikai Hivatal országos törzskönyvet vezetett, amely a törzskönyvbizottság szakszerű támogatása, felügyelete és ellenőrzése alatt állt. A bizottság további feladata volt, hogy javaslatot tegyen a hivatalos helynevek helyesírására, a többnevű község részére a hivatalos helynév megállapítására, új községek elnevezésére.

A fennmaradt dokumentumok tanúsága szerint Balatonfüred községgel először 1904-ben foglalkoztak. A kitöltött adatlap alapján az 1900. évben megjelent Helységnevtárban a község neve: Balaton-füred; ugyanilyen utótagú néven előforduló más községek: Füred (Szolnok-Doboka vármegye), Kapos-füred (Somogy vármegye), Mura-füred (Zala vármegye), Tiszafüred (Heves vármegye) stb.. „Az Országos községi törzskönyvbizottság 1904. év január hó 21-én megtartott teljes bizottsági ülésén Balaton-füred Zala vármegyei község nevét tárgyalván, azt fenntartandónak találta, azonban oly hozzáadással, hogy a község neve a törzskönyvezett helynevek helyesírására nézve országosan kötelező szabályok szerint kötőjel nélkül, egy szóba írva Balatonfüred alakban állapíttassék meg.”

A helységnevek használatának szabályozása után a törzskönyvbizottság felmérte a települések körzetében található lakott helyeket, döntött azok esetleges törzskönyvezéséről. Balatonfüred esetében erre 1906-ban került sor. A felmérés szerint a községhez tartozó lakott helyek adatai a következők: Somogyi malom (lélekszám: 2; tulajdonos: özv. Somogyi Zsigmondné); Községmalom (lélekszám: 4; tulajdonos: Balatonfüred község); Kéki malom (lélekszám: 6; tulajdonos: Darab József); Páder malom (lélekszám: 2; tulajdonos: Páder Lőrinc); Siske malom (lélekszám: nincs feltüntetve; tulajdonos: Halápi János); Balatonfüred-fürdőtelep (lélekszám: 203; tulajdonos: nincs feltüntetve).

Balatonfüred község képviselőtestületének 1906. július 29-i rendkívüli közgyűlési jegyzőkönyve szerint csak Balatonfüred-fürdőtelep törzskönyvezését

kéri Balatonfüred-fürdő névvel. Az indoklás úgy szól, hogy „nemcsak országos, de úgyszólván világhírű fürdő, hol a nyári idő alatt rendes hajójárat és így hajóállomása” továbbá „posta, távirda és telefon állomása is van.” Az egyéb lakott helyek nyilvántartási neveiben két változtatásról döntöttek: a Somogyi malom neve Fenéki alsó-malom, a Páder malomé pedig Fenéki felső-malom lett.

A törzskönyvbizottság és Balatonfüred történetének egy további fejezete Balatonarács és Balatonfüred községek egyesítésével kapcsolatos. A fennmaradt dokumentumok alapján a Belügyminisztérium 75043/1932. sz. leirata szerint a „Zala vármegye közönségének [sic!] előterjesztésére a Zala vármegyébe bekebelezett Balatonfüred nagyközség és Balatonarács község egyesítését szándékozom elrendelni. Mielőtt azonban e kérdésben állást foglalnék, az egyesítendő két község végleges nevére vonatkozó javaslat előbbi megtételére az iratokat visszavárolag megküldöm. – a miniszter rendeletéből Szikszay sk. miniszteri tanácsos”. A törzskönyvbizottság elkészítette az adatfelvételt, mely szerint 1932 áprilisában Balatonfüred területe 5696 kat.h., lélekszáma: 2604 fő, Balatonarács területe: 2305 kat.h., lélekszáma: 742 fő. A törzskönyvbizottság 1858/1932. sz. válaszlevele szerint „A községek az egyesítést óhajtják, de Balatonarács község képviselőtestülete a név kérdésével nem foglalkozott. Balatonfüred a mai nevének fenntartását óhajtja. A vármegyei közgyűlés a Balatonfüred név mellett foglalt állást, azzal a megjegyzéssel, hogy Balatonarács mint lakott hely továbbra is nyilvántartandó volna”.

A levéltárba került dokumentumok között még két utalás található a témakörrel kapcsolatban. A Központi Statisztikai Hivatal 5136/1934. sz. levelében érdeklődik Balatonfüred közjegyzőjétől, Balatonfüred és Balatonarács községek egyesítése tárgyában történt-e már intézkedés. A válasz, indoklás nélkül, nemleges. 1937 novemberében a törzskönyvbizottság Balatonfüred községnek levélben jelezte, hogy „a községek egyesítése estén a névváltoztatás folytán szükségessé váló bélyegzőket az Országos községi törzskönyvbizottságtól kell beszerezni”. A községi jegyző válaszlevelében arról tájékoztatja a törzskönyvbizottságot, hogy „Balatonfüred és Balatonarács községek egyesítésének végrehajtása ismeretlen időre várható”.

Baán Beáta

IPAROSOK DALKÖRE

A napokban rátaláltam néhány fényképre, s megpróbáltam utána járni, vajon kik lehetnek a képeken. Arra gondoltam, hátha akad az olvasók között olyan, aki édesapját, nagypapját felismeri rajtuk. Kétségtelen: a képeken az Iparosok dalköre látható.

Balatonfüred kórus múltja sokkal régebbi, mint gondolnánk. A XIX. század végén több egyházi és világi kórus is működött a településen. A Balatonfüred című lap 1922. szeptember 23-i felhívása, nevezetesen,¹ hogy kéri a régi tagok jelentkezését, arra enged következtetni, hogy 1922 előtt már volt egy Iparos dalkör, azonban a működésével kapcsolatos dokumentumok nyomára nem akadtam.

Az 1922. október 1-jén megtartott első dalköri összejövetel valószínű sikeres lehetett, mert néhány nap múlva újabb követte. Posztobányi Károly 1000, Kovács Károly 2000 Korona adománnyal segítette meg a kórust, amelyet a dalkör a Balatonfüred lap hasábjain köszönt meg.²

A hivatalos megalakulásra 1922. november 15-én került sor. Az alakuló közgyűlés jegyzőkönyve³

szerint a jelen lévő alapító tagok: *Balogh József, Baán László, Bakos Károly, Undy Ferenc, Tóth József, Nagy Ferenc, Pataky Károly, Tóth Benő, Kósa Antal, Vörös Gábor, Katona Sándor, Kéry István, Beleznay István, Beleznay Antal, Sántha János, Schmiedt Gyula, Bödör Lajos, Horváth Gyula, Sztojkov Lázár, Jáger József, Varga Gyula, Ihász József, Kozma Imre, Dénes Sándor.* Az alakuló összejövetelt Bakos Károly vezette. Ez alkalommal került sor a karvezető megbízására Baán László tanító személyében, valamint megválasztották a dalárda intéző bizottságát is. Az intéző bizottság tagjai: *Beleznay Antal, Bakos Károly, Balogh József, Tóth Benő.* A próbák, vagy ahogy a jegyzőkönyv fogalmaz, az énekórák időpontja: hétfőn 8–10-ig a tenor I-II, szerdán a basszus I-II, próbál, pénteken pedig összpróba lesz. Elfogadták Nagy Ferenc indítványát, mely szerint mindazokat, akik három ízben hiányoznak az énekórákról zárják ki a dalkörből. A kórus a Balatonfüredi Iparosok Dalköre nevet vette fel.

Az 1923ban készült fénykép

Az alakuló jegyzőkönyvet *Pataky Károly, Horváth Gyula, Bakos Károly, ifj. Beleznay István és Kéry István* írták alá. Mellékelték a megválasztott tisztikar és választmány névsorát és az Alapszabályt.

A tisztikar:⁴

Elnök: *Horváth Gyula hentes*

Alelnök: *Posztobányi Károly kereskedő*

Ügyvezető elnök: *Baán László tanító*

Titkár: *Pataky Károly asztalos*

Pénztáros: *Vargha Lajos szikvízgyáros*

Pénztári ellenőrök:

Sztojkov Lázár hajógyári felügyelő

Tóth Benjámin szabó

Választmány:

Sántha Ferenc fuvaros

Dénes Sándor bognár

Vargha Gyula kárpitos

Balogh József fürdőmester

Fehér József villanyszerelő

Beleznay Antal borbély

Bakos István szabó

Katona Sándor molnár

Tóth József kádár

Vörös Gábor tetőfedő

Kósa Antal asztalos

Dénes József cipész

Az alapszabály⁵ szerint a dalkör jelvénye a nemzeti színű szalaggal körülvett „*Iparosok dalköre*” felirat. Az egyesület célja a hazafias énekek tanulásával a hazaszeretetet serkenteni, a szép ízlést és önművelést előmozdítani.

A tagdíjból – amely havi 100 Korona volt – és az egyéb támogatói befizetésekből a dalárda fenntartási költségeit kívánták fedezni: hangjegyek (értsd: kották), harmónium, zászló, jelvények beszerzése, próbaterem bérleti díja. A dalkör vagyona „*mindenkor kulturális célt szolgál, s csupán nemzeti érzés, nemzeti gondolat fejlesztésére fog fordíthatni*”.

Rendes tag csak „*megfelelő hanganyagú és minőségű tag lehet*”, „*aki köteles a karmester által meghatározott időben az énekórákon pontosan megjelenni*”, azonban alapító és pártoló tag bárki lehet, aki az ehhez szükséges összeget (3000 koronát) befizeti.

A dalárda ügyeit a választmány intézte. Nem a karnagy, hanem ők döntöttek a hangversenyek rendezéséről és azok műsorának megállapításáról.

„*A karvezető, ki az egyesület erkölcsi, illetve művészi vezetését vállalja, szintén tagja a közgyűlésnek és a választmánynak, kinek véleménye mindenkor kikérendő új tagok felvételénél s bizonyos műsoroknak, ünnepélyek rendezésénél*”.

Füzfa testvérek 1923-ban

Az Alapszabályt csak másfél évvel később, 1924. március 22-én láttamozta a Belügyminisztérium.

A dalkör belépett a Magyar Dalos Szövetség tagjai sorába.

A megalakulást követő év február 3-án a dalkör a Szántó vendéglőben táncmulatságot rendezett, a tombolából és a sorsjátékból származó bevételt a dalkör működésére szánták. Ez volt egyben az első nyilvános szereplésük is, az éjféltől szünóra alatt énekszámokat adtak elő.⁶

Úgy tűnik, a település lakossága örömmel vette a dalkör megalakulását, a bál sikeres volt. A Balatonfüred hasábjain köszönte meg a dalkör az árverésre felajánlott tárgyakat, valamint a belépőjegy felülfizetéseket. A felülfizetések 50 és 2000 korona között mozogtak.⁷

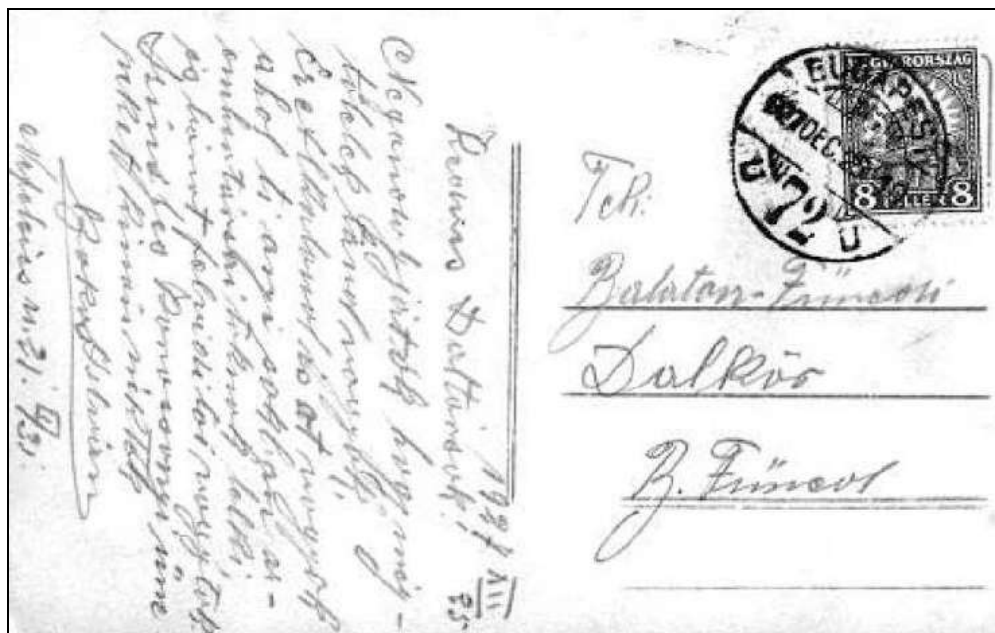
A nagyobb horderejű fellépésre 1923. március 15-én került sor, s ezt követően a Polgári Dalegylettel váltakozva színesítették a település ünnepségeit, de a temetéseken is énekeltek. Fellépéseikről rendre tudósít a Balatonfüred című lap, amelynek szerkesztője a dalkör karnagya, Baán László.

Az átütő sikert az 1923. május 20-i szereplés hozta meg: Pünkösdi vasárnap este a kúrszalonban a Hősök emlékoszlopa javára rendezett nagyszabású hangversenyen a dalkörön kívül „egy férfi négyes-kar fog énekelni, melyből pompásan kicsendül id. Kosztolányi Gusztáv hatalmas baritonja és Kertész Tamás lágy szólója. Műsor: „Nem, nem, soha – éneklí az iparosok dalköre, vezeti Baán László.”⁸

A műsor kritikája: Az iparosok dalkörének tömör-érces énekére ráadást követelt a lelkesült közönség. Baán karnagy fegyvelmezett énekkara fokról fokra tökéletesedik az előadás művészetében.⁹

Az 1. kép elkészülte erre az időszakra tehető. A képet az arácsi Vidovits készítette, a háttérből ítélve valahol a Koloska völgyben. A világos öltöny és a kép előterében a virágok a nyárra engednek követ-

Az 1927-ben készült kép és annak hátoldala

keztetni. A képen a karvezetőn kívül (középen világos öltönyben) 34 férfi látható. Zakójuk kihaj-tóján a dalkör jelvénye.

A 2. kép ugyanott és ugyanakkor készült, de már dátumozott: 1923. A karnaggal együtt nyolcan

vannak. A kép – számomra – megfeythetetlen felirata: Füzfa-testvérek. A tisztikar, az intézőbizottság kevesebb, az alapítók több mint nyolcan voltak, tehát valamilyen más megfontolásból készült ez a fotó. A Helytörténeti Gyűjteményben található példányon ugyanazon kézírással a következő nevek szerepelnek a kép alatt: Holczhauser Béla, Bakos Károly, Baán László, Bödör Lajos az ülő sorban balról jobbra. Az állósornál egy név szerepel, Tóth József.

A 3. számú kép s annak hátoldala (4. kép) is dátumozott: 1927. A kép télen készült, a férfiak kabátján ott a dalköri jelvény, s van már zászlójuk is.

Az évek során hagyománnyá vált, hogy a dalárda a farsang idején estélyt, avagy teadélután rendez, amelyen a műsort nem csak a dalárda, hanem a tagok alkotta amatőr színjátszók által előadott jelenetek, önálló szindarabok alkották. Több mint 10 évvel a megalakulás után a dalkör még mindig népszerű a településen, 1934-ben is telt házas a teadélután.¹⁰ Ugyancsak hagyományossá vált, hogy az Ipartestület rendezvényein, ünnepi közgyűlésein a dalkör rövid műsort adott.¹¹

A későbbiek folyamán a dalkör fiataljai az amatőr színjátszás iránt mutattak érdeklődést, s bár dalköri keretek között, de egyre inkább a népszínművek előadásában remekeltek. Igaz, a dalos művek betanulásához továbbra is szükség volt a karvezetőre, azonban a dalkör dalkörként való szereplései ritkultak, egyre inkább az ünnepségekre korlátozódtak, azokon viszont óriási sikert arattak. Közben sikerült újjáéleszteni a katolikus vegyeskart, s mivel az iparos dalkör tagjai többségében katolikusok voltak, a templomi kórusban is énekeltek. Nagy lett az átfedés a két kórus tagsága között, amelynek előbb-utóbb az iparos dalkör lassú megszűnéséhez kellett vezetnie, azonban addig még évek teltek el úgy, hogy a férfiak mindkét kórusban szerepeltek. 1934. március 15-én a községi ünnepen 3 sikeres kórus adott műsort a több évtizedes múlttal rendelkező református Polgári dalkör, majd pedig a Vegyeskar, az ünnepséget pedig az Iparos dalkör zárta. A két utóbbi karnagya Baán László volt, aki mindkét kórusát benevezte az ugyanez év pünkösdjekor megtartandó siófoki II. Országos Dalosversenyre, a Balatonfüred lapban folyamatosan kérte a tagokat, hogy „...kik a dalkör törekvését szívükön viselik, sorakozzanak a zászló alá.”, s jelenjenek meg a próbán.¹² A dalkör a „könnyű műdal” csoportba nevezett. A siófoki versenyre „filléres” hajókat indítottak, Siófokra 3000 vendéget vártak hatalmas programmal, köztük balatonfüredi kirán-

dulással, amelyen a fürediek sport-ünnepéllal és táncestéllal várták a verseny átlátogató résztvevőit. Több Balaton parti település részt vállalt a verseny résztvevőinek és közönségének szórakoztatásában, tehát igen nagyszabású rendezvény volt, ahol végül 28 kórus állt ki. Nem volt köztük az Iparosok dalköre, Balatonfüred a Vegyeskarral képviseltette magát, műsorukkal szép sikert arattak. Mivel az Iparosok dalköréből többen énekeltek a Vegyeskarban, s a karnagy is azonos, érdemes néhány sorban felidézni az 50 fős kórus diadalát: „A hallgatóság tomboló tapssal honorálta a versenyszámokat, még a zsűri elnöke is elismeréssel integrett fel a pódiumon álló karnagynak. ... Délután volt a Díszhangverseny, melyen csupán az első díjakat nyert dalárdák szerepeltek ... a füredi dalkör ráduplázott a délelőtti sikerére. Háromszor tapsoltak énekeseinknek. A szünni nem akaró taps után még egy énekszámot kellett előadnia a vegyeskarnak. A díszhangverseny után osztotta ki a zsűri elnöke a díjakat. Mi fürediek egy 32 cm magas ezüst serleget nyertünk.”¹³

A Szent István év alkalmából 1938-ban Baán László több egyházi éneket is szerzett, amelyből az itt közölt volt a legsikeresebb. A férfikarra írt mű¹⁴ az iparosok dalköre számára készült. A „Tekints le az égből első szent királyunk” kezdetű kórusművet a szövege miatt 1945 után már nem lehetett előadni.

A kórust mint egyesületet a Belügyminisztérium 1940-ben megszüntette, indoklásuk szerint azért, mert nem működött.

Elképzelem a 34 érces hangú férfit, amint azt éneklik... „adj erőt karunkba....”, s elszorul a szívem, ha arra gondolok, hogy manapság oly nehéz rávenni a férfiakat a dalolásra.

Jegyzetek:

1. Balatonfüred, 1922.szeptember 23. 39. sz. 4. p.
2. Balatonfüred, 1922. szeptember 30. 40. sz. 4. p.
3. VEML 1248. letét
4. VEML 1248. letét
5. VEML 1248. letét
6. Balatonfüred, 1923. február 24. 8. sz. 3. p.
7. Balatonfüred, 1923. február 24. 8.sz. 3. p.
8. Balatonfüred, 1923. május 5. 18 sz. 3. p.
9. Balatonfüred, 1923. május 26. 21. sz.. 2. p.
10. Balatonfüred, 1934. február 17. 7. sz.. 3. p.
11. Balatonfüred, 1934. február 24. 8. sz.2. p.
12. Balatonfüred, 1934. március 31. 13. sz. 3. p.
13. Balatonfüred, 1934.május 26. 21. sz. 3. p.
14. Egyházi énekek. A Szent István év alkalmából írta és kiadta sárszegi Baán László balatonfüredi igazgató - kántortanító (a szerző tulajdona)

Rácz János:

BALATONFÜRED HALFAUNÁJA I.

Mindjárt

előjáróban megjegyezzük, hogy Balatonfüred halfaunáját nem ichthyológiai, hanem nyelvészeti oldalról vizsgáljuk, hiszen a Balaton és a Balaton-felvidék állatvilágát a zoológusok rendszerezően leírták, a gerinces állatok törzsében a halfajokat kiváló összefoglalásokban, halászati, néprajzi, biológiai tárgyú szakmunkákban ismertették, horgászati kiadványokban felsorolták. Mi csupán néven kívánjuk nevezni az egyes itteni halfajokat, hiszen a dolgok ismerete ott kezdődik, hogy először is megkülönböztető nevet kapjanak a megismerni, leírni kívánt fogalmak, tárgyak.

A Balaton-mellék lakosságának mindig is nagyon fontos volt a tó halállománya, amelyről eleink igen sokat tudtak, és amelyből éltek is.

Halnevekkel kapcsolatos nyelvészeti tanulmányok szinte kizárólag csak az irodalmi vagy a szaknyelvi elnevezéseket vizsgálták, a számos, sokszor igen széles körben elterjedt népi halnevet figyelmen kívül hagyták. Különösen sokszínű és rendszertelen igen találó a népi elnevezések csoportja. Ezeknek a halneveknek a sokasága sajnos a szótárak, szógyűjtemények anyagában csak kis részben lelhető föl; néprajzi munkákból, szépirodalmi művekből, halászati írásokból kell a kimentésüket elvégezni. Vagy lelkes honismereti gyűjtők értékes kézírataiból.

Tanulmányunk első részében a füredi Tilesch Nándor (A Balaton halainak népies elnevezése. A Bakonyi Múzeum Néprajzi Adattára, kézirat. Veszprém.) gyűjtötte népi nyelvi halneveket vesszük sorba. A szótári rész egységei a szócikkek. Ezek tartalmazzák a címszóról föllelhető adatokat, úgymint a tárgyalt nevet, a jelentését vagy jelentéseit, a tudományos binominális latin elnevezést (J.), a nyelvjárási adatokat (N.), majd a terminus első felbukkanását a magyar írásbeliségben és a név további szótörténetét, az esetleges jelentés- és alakváltozásokat (R.), végül a magyarázó rész foglalkozik a szó eredetével, a névadási indítékkal, illetve a hálnév idegen nyelvi megfelelőivel. A szótári részben a kiválasztott halnevek és szakkifejezések etimológiai magyarázata minden esetben fontos. Az etimológia feladata a nyelvi jel végső eredetének kikutatása és az általa jelölt dologgal kapcsolatban a tulajdonképeni igazi (görög *étymosz* 'valós, igazi, eredeti') jelentés megadása. Szókratész írja az etimológia

problematikájának szentelt és Platónhoz intézett dialógusában: „A szó helyessége abban áll, hogy megmutatja, milyen az a dolog.”

barsóka J. 1. *Gymnocephalus cernuus*. N. A Balatonnál a következő alakváltozatait jegyezték föl, mind 'durbins' jelentéssel: Tilesch: *borsóka* | Jan-kó: *borzsóka*, *barsóka* | HalK.: *barsóka*. Az ország más részeiben használatos még Gyurkó: *parcs* 'sü-gér' (Olt mente, Udvarhely), *persli*, *persling* (Tisza mentén), *barsling* (Berettyó mentén) | Bálint: *persling*, *persli* (Szeged környékén). A terminus első felbukkanása R. 1730: *persling* (Bél: Tractacus), majd 1838: *barsóka* (Tsz.), 1887: *persli* (HalK.), 1895: *persli-hal* (Nyr. 24), 1904: ua. (Vutskits), 1914: ua. (EtSz.).

A magyarban a névadási szemlélet háttere csak akkor világos ennél a névnél, ha megvizsgáljuk a szó eredetét. A németből származik ez a nyelvjárási halnevünk, a 'süger' jelentésű német *Barsch*, *Persch*, *Perschke*, *Barschling*, *Bärschling*, *Bürschling*, *Bersching* 'süger' megfelelője. Vö. még N. bajor *Parschling*, *Persling*, *Pörsch*, *Pörtsch* 'ua.', erdélyi szász *Pierš*, *Persch* 'ua.'. A német *Barsch*, közép-felnémet *bars* (angol *barse*) a germán *bars* 'hegyes' jelentésű szóval tartozik ugyanis össze. Lásd még ném. *Bart* 'szakáll', *Bürste* 'kefe', *barsch* 'durva, barátságtalan' ugyanebben az etimológiában. A süger tehát nevét hegyes, szűrös hátuszonyáról kapta. Az elnevezés átkerült a környező szláv nyelvekbe is; vö. szlovák *peršla*, szlovén *peršelj*, *píršelj* és szerbhorvát *pers*, *perslin* 'ua.'.

büke J. *Scardinius erythrophthalmus*. N. Tilesch: *büke* 'veresszárnyú koncér', ÚMTsz.: ua. és *büke* 'fiatal keszeg' | Nyr. 13: *bökle* 'veresszárnyú koncér' | HalK.: *böke* 'ua.'. A Szigetközben Kovács: *bökle* 'Cottus gobio', Komáromban ÚMTsz 1:585: *bökle* 'szélhajtó küsz'. R. 1863: *böke* 'Leuciscus lividus' (Heckel), 1865: *böke* 'Leuciscus rutilus' (Hunfalvy).

Munkácsi Bernát (Ethnográfia 4) szláv, Kniezsa István (Szláv jövevényszavak) ismeretlen eredetűnek tartja. Valószínűleg szintén a németből átvett népi nyelvi halnevünk; vö: ném. *Blicke* 'ezüstös balin', *blikke*, N. *Blieke* 'vörösszárnyú keszeg'. A szigetközi adat esetében inkább belső nyelvi fejlemény, és a bizonyíthatóan németből átvett *ökle* hálnévvel függ össze, az *ökle*, *bök*, *bökle* átmenettel. A Szi-

getközben ugyanis azt jegyezték föl (Kovács) a botos kölöntéről 'Cottus gobio', erről az apró, de igen vérengző halról, hogy megtámadja a nagyobb halakat is: „bunkó fejve öklelli mind a bika. Mögdusúja a halakat”.

bucó J. Zingel streber. N. A Balatonnál Tilesch: *bucok* 'német bucó', másutt SzegSz.: *bucó*, *búcu* 'Aspro vulgaris', *bucókeszeg* 'Aspius rapax' | Nyr. 17: *buckófejű hal* | ÚMTsz.: *bucó* 'fehér, szálkás halfajta' (Békés, Szentes, Ada), *buszóhal* 'ua'. (Körösladány) | HalK.: *bucó keszeg* 'ön' (Köröstarcsa). Régi halnevünk, a szótörténet szerint R. 1791: *bucó* 'Aspro vulgaris' (Dugonics), 1794: *butzó* (Grossinger), 1830: *bucó* (Reisinger), 1838: *búczó* (Tsz.), 1863: ua. (Heckel), 1868: ua. (Kriesch).

Az utóbbi *bucok* alakváltozat kicsinyítő képzős. A hal neve a *bucó* 'pufók, tömzsi, kövér, vastag, zömök' jelentésű szóból eredeztethető, mely a *buc* 'comb' szóval függ össze. A névadás alapja a hal testének elől vaskos, hátrafelé orsószerűen elvékonyodó, combhoz hasonlatos formája. Ez a halnevünk más nyelvekbe is átkerült; vö. román *boț* 'Cottus gobio', N. *buț*, *buțon* 'ua'. (Bánát), szlovák *bucó* 'Lucioperca sandra' és *búčko* 'Gobius', illetve szerb-horvát *buc*, *bucov*, *bucika* 'balin', orosz *bücsok*, *buc*. A szerbhorvát átvétel még 1833 előtti lehet, már ekkor említi ugyanis Dankovsky. Beke Ödön etimológiája (Halászat), hogy a *bucó* a *kóc*, *kolc* halmnév hangváltozata volna, nem vehető komolyan. Sem Munkácsié (Nyelvtud. Közl.), aki szerint egy osztják halmnévvel volna rokon.

csehsüllő J. Lucioperca volgensis. N. Tilesch: *csehsüllő*, Jankó: ua. A kőszüllő népi elnevezése rokon *tótsüllő* nevével; R. 1887: *tót süllő* 'ua. (HalK.). N. MTsz.: ua. (Bodrogek), Viski: ua. (Tihany). Hasonló neve még a fogassüllőtől megkülönböztetendő kőszüllőnek a *tarka süllő*; R. 1887: ua. (HalK.). N. SzegSz.: ua., Unger: ua. (Komárom), Kovács: *tarka-süllő* (Szigetköz). A fogassüllőnél színesebb, erősebben csíkos kőszüllő találó neve.

fahegykeszeg J. Abramis brama. N. Tilesch és Jankó, valamint ÚMTsz.: Balaton-mellék | HalK.: ua. 'közepes nagyságú dévér' (Balatonfüred). A név onnan ered, hogy e hal rügyfakadáskor ívik. Hasonló a névadási szemlélet háttere a szintén balatoni *nád-hegyi ponty* 'kis testű, sárga színű pontyfajta' (Jankó, Viski: Tihany) elnevezés esetében, mely a ponty ívási idején alapul, mert – mint az ÚMTsz. adatközlője mondta –, „aki fürödik, mikor a nád a heggyit dugta ki a vízből, félkilós; ez fürödik leg-előbb.”

fehérhal, fehérke J. Alburnus alburnus. N. Tilesch: *fehérhéjjas* (Balatonfüred, Tihany) | Jankó: *fejérhal* (Siófok, Kiliti) | ÚMTsz.: *fehérpénzü* (Balatonfőkajár) 'ragadozó ön'. Már igen korán felbukkan a magyar írásbeliségben: R. 1518: *feyr hal*, 1519: *feyer hal*, 1544: *feier hal*, 1549: *feyer kezeg*, 1588: *feyer hal* 'Alburnus és Leuciscus' (Oklsz.), 1590: *feier keszeg* 'Albula' (SzikszF.), 1632: *fejér-keszeg*, 1662: *fejér hal* (SzT.), 1708: *fejér keszeg* (HalK.), 1794: *fehérhal* 'Alburnus' (Grossinger), 1801: *fejér keszeg* 'kűsz' (Földi), 1865: *fehérke*, *fehérhal*, *fehérkeszeg* 'ua.' (Hunfalvy), 1868: ua. és *fényes fehérke* 'ua.' (Kriesch), 1882: *fehérke* 'ua.' (Chyzer).

A hal színére utaló elnevezés, akár a német tükörsző, a *Weißfisch*. Gyakran mindenféle olyan halfajt jelöl, melynek színe ezüstösfehér. Ilyen a *tejhal* elnevezés is, R. 1794: *téj-hal* 'Alburnus alburnus' (Grossinger), 1830: *tejhal* 'ua.' (Reisinger), 1887: ua. (HalK.). Az egészen világos kűsz fehér színére utal ez a neve. Az Alburnus alburnus kárpátukrán *feir-gol* neve a magyarból való átvétel.

fogas J. Stizostedion lucioperca. N. Tilesch és HalK.: *fogas* 'harcsa-süllő, közepes nagyságú; fiatalja süllő, a nagy fogas'. Szintén több évszázados halnevünk, már a XVI. század derekától adatolható a magyar írásbeliségben; R. 1551: *fogas* (Désházy Boldizsár levele Nádasdy Tamás nádorhoz), 1719: *fogas* (MNy. 39), 1730 k.: *Fogas* (Bél Mátyás: Notitia Comitatus Simeghiensis), 1833: *fogas hal* (Tsz.), 1863: ua. (Heckel), 1882: *fogas süllő* (Chyzer). A fogas – mint balatoni tájszó – csak a Balaton környékén volt a tó nagyobb süllőjének elnevezésére használatban. A *fogas* név csakis a Balaton süllőjére vonatkozott, „és pedig egészen Herman Ottó önkényes névadásáig, tekintet nélkül arra, hogy kicsiny, vagy nagy halat jelentett-e. A fogas név az éles, úgynevezett ebfogakból eredt, melyek éppúgy feltűnnek a félkilós, mint a három kilós fogas szája csúcsán. Tehát egy különleges fajtája /helyi változata/ a Lucioperca sandrának” – írja Lukács Károly (Halászat:1940). Elterjedt ugyanis az a feltevés, hogy a Balaton kis süllője csak így nevezett, míg, ha na-

gyobbra nőtt, fogas lesz a neve. Van azonban a tóban egy másik süllőfajta, az ún. kőszüllő (N. *tót süllő*, *cseh süllő*, *tarka süllő*, *vad süllő* stb.) ‘*Lucioperca volgensis*’, mely nem éri el az 1 kg-os súlyt, zömökebb és sötétebb testű. Unger Emil szerint (M.o. halai, Bp.1941) „a süllő balatoni lokálvariációja az igen világos színű fogas”.

Ez a hálnév tehát magyar fejlemény, jelentéstopadással keletkezett a *fogas hal* előtagjából. Főnevesült jelző. Más nyelvek is átvették ennek a rendkívül ízletes hálnak a magyar nevét; vö. német *Fogosch*, cseh *fogos*, francia *fogache* és szerbhorvát *fogas*, *fogas*.

Hasonló szemléleten alapul a *süllő* R. 1395 k.: *scillew* (Besztercei Szójegyzék), 1405 k.: *sille* (Schlägli Szj.) hálnév is, mely csuvasos jellegű ótörök jövevényszavunk; vö. csuvas *šila*, baskír *hila*, karakalpak *sila* ‘fogas, süllő’. A csuvas hálnév a csuv. *šil* ‘fog’ szónak ugyanolyan származéka, mint a magyar *fogas* a *fog* főnévnek.

jupiter J. *Acerina cernua*. Balatoni tájszó, Jankó Siófokon, Tilesch pedig Tihanyban jegyezte föl a durbincsnak ezt a népi elnevezését.

karikakeszeg J. *Leuciscus rutilus*. N. Tilesch: ‘koncér’, ÚMTsz.: ‘ezüstös balin, Blicca argyroleuca és veresszárnú koncér’. A *karikakeszeg* egyike a jelölt halfajta formájára utaló számtalan alakleíró elnevezésnek.

pisze/hal J. *Alburnus alburnus*. N. Tilesch: *piszke* (Tihany). Másutt az országban is használatos, HalK.: *piszehal*, *piszke* (Duna mellett) | MTsz.: *pisze*, *pise*, *pisle*, *piszla* (Tolna m.). R. Már Mikes Kelemennél olvasható a *pisle* ‘ua.’, majd 1838: *piszke* ‘ua.’ (Tsz.), 1884: *piszke*, *pisze*, *piszehal* ‘*Alburnus luidus*’ (Nyr. 13). A küsz ezt az elnevezését kicsit felhajló hegyű „orráról” kapta, szája egészen magasan nyílik. A *piszke* a *pisze* kicsinyítő képzős alakja. Szólásokban Nyr. 30: „kerül még pisze a horogra” (lesz még másként a dolog), Nyr. 31: „gyün még pisze a horogra” (fordulhat a sors ke-

reke).

száp J. *Abramis sapa*. N. Tilesch: *czápkeszeg* (Balatonfüred, Tihany, Kenese, Siófok), *szápakeszeg* (Fonyód), ÚMTsz. *cápkakeszeg* ‘*Abramis ballerus*’, *szápakeszeg*, *cápkakeszeg* ‘*Abramis sapa*, bagolyke-szeg’. Másfelé is használatos a név, pl. MTsz.: *szá-pakeszeg* ‘*Abramis brama*’ (Szeged), *szápókeszeg* (Tisza mentén). A XVIII. században bukkan fel a magyarban, R. 1794: *száp-keszeg* (Grossinger), 1801: *száp* ‘*Cyprinus cephalus*’ (Földi), 1830: ua. (Reisinger), 1863: ua. ‘*Leuciscus*’ (Heckel), 1865: ua. (Hunfalvy), 1868: ua. (Kriesch), 1884: *szápake-szeg* ‘*Leuciscus*’ (Nyr. 13). Minden bizonnyal a korábbi latin tudományos *Abramis sapa* terminus fajnevéből terjedt el a magyarban ez az egyébként szláv hálnév; vö. orosz *sopá*, *sápá*, lengyel *sapa*, cseh *sapa* ‘ua.’, melyet a német is átvett: *Zope* ‘ua.’. A tudományos latin név Pallastól származik, így közelebbről az oroszból való.

varsinta J. *Gymnocephalus cernuus*. N. Tilesch: *varsinta* ‘ua.’ (Kővágóörs) | Jankó: *vasinta*, *varsinta* ‘ua.’ (Kenesétől Kővágóörsig, a somogyi parton Fonyódig) | Unger: *vasinta* (Balaton). Korai jövevényszó nyelvünkben, R. 1715 k.: *varsinta* (MNY.), 1730: ua. (Bél: Tractacus), 1887: ua. (HalK.). Német eredetű halnevünk; vö. ném. *Waschinger* ‘süger’, N. bajor *Wärsch*, *Wärschinger*, *Wärschling* ‘ua.’, a nyelvjárási szó minden bizonnyal a *Barsch* ‘süger’ hálnév változata. Petényi Salamon szerint a *vasinta* vagy *varsinta* a Balaton-mellék népének nyelvén a tudományban a *Phoxinus laevis* (fürgeselle) néven ismert halat jelentette. Ő is megjegyezte azonban, hogy ezt a halat a Balatonból nem ismeri. Herman Ottó kiderítette, hogy ezen a néven az itteniek – Petényi tudomásával ellentétben – a vágódurbincset ismerik. Lukács Károly írta 1950-ben (MNY. 46), hogy e hálnévvel az altenbergi bencéseknek átadott tihanyi apátságtól Örvényes halászfaluba telepített sváb halászok ajándékozták meg a szomszéd tihanyi őshalász népet, és ennek révén az egész Balaton halászságát.

vaskó J. *Gymnocephalus schraetzer*. N. Tilesch: Fonyódtól Keszthelyig | Jankó: *vaskota* (Tihany). R. 1887: ua. (HalK. 838). Ez a név nyilván a *vaskos* szóhoz tartozik és a testforma alapján alkotott alakleíró halnevek közé sorolhatjuk. A durbincs zömök, kemény kis testére utal.

vezérhal, **vezérőn** J. *Aspius aspius*. N. Tilesch: *vezérkeszeg* ‘ragadozó őn’ (Fonyód) | Viski: ua. ‘aki vezeti a többi’ (Tihany). Az ország más vizeinél is használatos népnyelvi név, MTsz.: ua. „legelől jár”

(Köröstarcsa, Szeged) | Gyurkó: *vezérhal* 'ua.' (Körösök mentén). Herman Ottónál bukkan fel először, R. 1887: ua. (HalK.). A halnév magyarázatát a tájszógyűjtemények jelentésmegadásai alapján következtethetjük ki.

vörösszárnyú keszeg J. Scardinius erythrophthalmus. N. Tilesch: *veresszárnyú keszeg* (Siófok) | Jankó: *vörösszárnyú keszeg* 'ua.' (Balatonfüred, Balatonfőkajár, Kenese) | HalK.: *pirosszárnyú koncér* (Siónál), *veresszárnyú koncér*, *vörösszárnyú koncér* 'ua.' (Balaton) | Unger: *vörösszárnyú göndér* 'ua.' (Sió torkolatánál és a Sió mentén). A magyar írásbeliségben igen korán felbukkanó halnevünk; R. 1525 k.: *voros szarnyu keszeg* (Ortus Sanitatis), 1590: ua. (SzikszF.), 1637: *veres szarniu keszegh* (SzT.), 1791: ua. (Dugonics), 1794: *vörösszárnyú-keszeg* 'Alburnus és Cyprinus' (Grossinger), 1884: ua. és

vörösszárnyú koncér 'Leuciscus rutilus' (Nyr. 13). A kis keszegféle hal élénkvrós uszonyairól kapta nevét. Átvette a kárpátukrán: *keszeg-veresszági* 'Rutilus rutilus és Scardinius erythrophthalmus'.

(Bél Mátyás írja Tractacus de Re Rustica Hungarorum (Sopron, 1730.) c. munkájában: „ha valaki nekünk is azt az ellenvetést tenné, amit Symachus tett az ő jó barátjának, Ausoniusnak, aki a Mosel folyót és annak halait kiváló készletséggel versekbe szedte, hogy: hogyan születtek Neked a könyvedbe azok a halak, melyek terítéken nem voltak előtted?, készen lenne a mi válaszuk, imígyen: mi is, amikor Magyarország halait végigvizsgáltuk, ebben nagyobb gyönyörűséget találtunk, mint amekkorával a halevők a sok mindenféle körítéssel és fűszerrel asztalukra került halakat elfogyaszthatták.”

Bizony zárójelben még kénytelenek vagyunk megjegyezni az elméleti kutatás közben, hogy Balatonfüreden a balatoni halakat kedvelők, az azokat megköstolni kívánó vendégek igen mostoha helyzetben vannak! Sajnálatos és érthetetlen, hogy a tó kiváló halai piacon, üzletekben nem kaphatók, a vendéglők nagyrészt messziről szállított, halastavakban nevelt, sokszor iszapízű halakat kínálnak, az (egyébként is nagyon kisszámú) partközeli halvesztődek „választéka” csupán a távoli, külföldi vizek mélyhűtött hala, a heck. Pedig – a közismert gasztronómiai mondás szerint – a hal úszni akar, és a kivételesen jóízű, egészséges balatoni hal a kitűnő füredi borok méltó kísérője volna!

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Bálint = Bálint Sándor: *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete I.* (a Móra Ferenc Múzeum évk.) 1974–1975.
Chyzer = Chyzer Kornél: *Zemplénmegye halai*. Igló, 1882.
Dugonics = Dugonics András: *Etelka I.* Pozsony-Pest, 1791.
EtSz. = Gombocz–Melich: *Magyar etymológiai szótár*. Bp., 1914–1944.
Földi = Földi János: *Természeti história*. Pozson, 1801.
Grossinger = Grossinger, J. B.: *Universa historia physica Hungariae*. Posonii, 1794.
Gyurkó = Gyurkó István: *Édesvízi halaink*. Bukarest, 1972.
HalK. = Herman Ottó: *A magyar halászat könyve I-II.* Bp., 1887.
Heckel = Heckel, J.: *Magyarország halainak rendszeres átnézete*. (in: Magyar Orvosok és Természetvizsgálók VIII. nagygyűlésének évkönyve), 1863.
Hunfalvy = Hunfalvy János: *A magyar birodalom III.* Pest, 1865.
Jankó = Jankó János: *A Balaton-melléki lakosság néprajza*. Bp., 1902.

Kovács = Kovács Antal: *„Járok-kelek gyöngyharmaton”*. Mosonmagyaróvár, 1987.
Kriesch = Kriesch János: *Halaink és haltenyésztésünk*. Pest, 1868.
MTsz. = *Magyar Tájszótár I-II.* Bp., 1893–1901
Nyr. = *Magyar Nyelvőr*. Bp., 1872–.
OkI Sz. = *Magyar Oklevélszótár*. Bp., 1902.
Reisinger = Reisinger, R.J. : *Specimen ichthyologiae*. Buda, 1830.
SzegSz. = Bálint Sándor: *Szegedi Szótár I-II.* Bp., 1957.
SzikszF. = Szikszai Fabricius Balázs: *Nomenclatura*. Debrecen, 1590.
SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. Bukarest, 1975–.
Tsz. = *Magyar Tájszótár*. Buda, 1838.
ÚMTsz. = *Új Magyar Tájszótár*. Bp., 1979–.
Unger = Unger Emil: *Magyar édesvízi halhatározó*. Bp., 1919.
Viski = Viski Károly: *Tihany őshalászata*. Népr.Ért.1932:37–54.
Vutskits = Vutskits György: *A Magyar Birodalom halrajzi vázlata*. Keszthely, 1904.

SZENFNERNÉ VARGA ANIKÓ

BESZÁMOLÓ A HELYTÖRTÉNETI EGYESÜLET 2007.ÉVITEVÉKENYSÉGÉRŐL

1994-ben alakult közösségünk létszáma évről-évre szépen gyarapszik. Az elmúlt esztendőben taglétszámunk 70 fő volt. Sajnos ez év januárjában elvesztettük a 90 éves Havas Erzsébet polgári és általános iskolai tanár, tagtársunkat, aki egész életében nagy érdeklődéssel követte Balatonfüred történeteseit. A szülő- és lakhelyén megélt, és átélt élményeit korát meghazudtoló szellemi frissességgel osztotta meg velünk. Több adománya és írása gazdagította a Helytörténeti Gyűjteményt. Egyesületünk legidősebb tagjától Havas (Szuhács) Erzsébet-től 2008. januárjában vettünk végső búcsút. Emlékét kegyelettel megőrizzük. Szervezeti életünket az állandóság jellemzi.

Szép településünk gazdag múltjának kutatása, ápolása hagyományaink gyűjtése, megismertetése, továbbra is feladatunk marad.

Tagjaink az elmúlt esztendőben is több értékes dokumentummal gazdagították a Helytörténeti Gyűjtemény állományát. Köszönet illeti adományaikért: Bertók Gyula, Egervári Tivadar, Gazsi József, Glatz László, Gubicza Ferenc, dr. Kántor Aurél, Lichneckert András dr. Zoltai Dénesné tagtársainkat.

Tevékenységünket minden esztendőben a közösen összeállított munkaterv szerint végezzük. A megvalósításhoz azonban anyagi forrásokat is kell, kellett keresnünk. Az elmúlt esztendőben 5 pályázatot nyújtottunk be, s ebből 4 volt sikeres. A pályázatok terén kifejtett több éves eredményes munkájáért köszönet illeti Tóth Györgyi tagtársunkat.

Külön köszönetet mondunk mindazoknak, akik a SZJA 1%-ával támogatták egyesületünket.

Minden hónap második keddjén továbbra is lehetőség volt a Helytörténeti Gyűjtemény épületében spontán találkozásokra, beszélgetésekre.

Figyeltünk arra, hogy lehetőleg a hónap második keddjén legyenek az általunk szervezett közös programok. Külön köszönjük, hogy a Városi Könyvtár is lehetőséget biztosít rendezvényeink lebonyolításához. A Füredi História továbbra is nívós, városunk múltját hitelesen közvetítő folyóiratunk.

Az elmúlt esztendőben „technikai okok miatt” csak 2 száma jelent meg. De elkészült mellékletként az első 15 szám név és tárgymutatója, valamint tartalomjegyzéke.

A mutatót az egyesületünknek mindig önzetlenül nagyon sokat segítő Tóth-Bence Tamás állította össze.

Továbbra is együttműködünk a társintézményeinkkel, ezek: Városi Könyvtár, Helytörténeti Gyűjtemény, Veszprém Megyei Honismereti Egyesület, Balatonfüred Önkormányzata, Városi Művelődési Központ, Füred Tv, Balatonfüredi Napló.

Munkatervünkbe rögzítettük, hogy Ferencsik János születésének 100. évfordulójára kérjük Ferenczi Béni Helytörténeti Gyűjteményben őrzött mellszobrának köztérre helyezését.

Levelünket elküldtük a Polgármesteri Hivatal Művelődési, Oktatási, Sport és Idegenforgalmi Osztály vezetőjének.

Sajnos kérésünk az elmúlt esztendőben nem valósulhatott meg.

A 2000-es esztendőben ünnepeltük Vaszary Kólos, esztergomi érsek, hercegprímás korábban pannonhalmi főapát születésének 175. évfordulóját. Füredhez fűződő kapcsolata jelentős egyházi tevékenysége alapján javasoltuk, hogy kapjon emléktáblát a Füredi Panteonban.

Támogatást azonban ehhez sem kaptunk.

A Városi Könyvtár épületének 20 éves évfordulóján az emléktábla avatáson részt vettünk, csak úgy mint az azt követő ünnepség.

A 200 éve született Écsy Lászlónak, Balatonfüred főúrnak a régi arácsi temetőben lévő síremlékét Egervári Tivadar tagtársunk öntevékenyen felújította, csakúgy, mint Orzovenszky Károly Balatonfüred főorvosának nyughelyét.

A magyar sajtó napján Győrök György emléktáblájánál a Füredi História nevében az emlékezés koszorúját Baán Beáta és Szenfnerné Varga Anikó elnök helyezte el.

Az elmúlt esztendőben folytatódott helytörténeti előadássorozatunk.

Márciusban dr. Rác János nyelvész, egyesületi tagunk tartott előadást Balatonfüred a „Szőlő és bor nemzetközi városa” címmel.

A XIX. századi fürdő életről hallhattunk tájékoztatást Katona Csaba levéltáros tagtársunktól.

Balatonfüred természeti kultúrájáról pedig a Balatoni Nemzeti Park igazgatóságának képviselője tartott előadást.

Hangulatos délutánt tölthettünk Tarnai Katalin szerkesztő-riporterrel, aki a reformkori szokásokról, a társasági életről, viselettörténetről beszélt.

A Jókai napok kísérő rendezvényein, a bablevés-főző versenyen ismét részt vettünk Csonka Endre tagtársunk az előkészítésben segédkezett, a csapatot pedig Esztergályos Éva, Bertók Gyula, Elek Miklós és Szenfnerné Varga Anikó alkotta.

Adventi teadélutánunkra 3. alkalommal került sor. Itt kapták meg tagtársaink a Füredi História legújabb számát. A kellemes együttlét helyszínét köszönjük a Városi Könyvtárnak és közreműködőknek.

A 35. Honismereti Akadémia ülésén egyesületünket Elek Miklós titkár képviselte, ahol egyesüle-

tünk munkáját honismereti emléklappal jutalmazták.

A Civil Szervezetek bemutatkozó délutánján – amelynek helyszíne a Görög-falu volt – egyesületünk Esztergályos Éva tagtársunk képviselte.

Publikációk:

A Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadásában 2007-ben megjelent Rácz János tagtársunk Balatonfüred a Szőlő és a bor nemzetközi városa 1987-2007 c. könyve.

A Füredi Históriaban publikáltak Lichtneckert András, Z. Karkovány Judit, Németh Ákosné, Rácz János, Szenfnerné Varga Anikó tagtársaink.

A Balatonfüredi Naplót rendszeresen tudósította a tavalyi esztendőben is Elek Miklós titkár.

BALATONFÜRED HELYTÖRTÉNETI EGYESÜLET 2007. ÉVI PÉNZÜGYI BESZÁMOLÓJA

Bankszámla egyenleg	
2006. december 31-én:	350.480 Ft
Lekötött betét egyenlege	
2006. december 31-én:	307.349 Ft
Összesen:	657.829 Ft
Pénztár egyenleg	
2006. december 31-én:	5.636 Ft
Bevételek:	
Kiadványértékesítés bevétele	
(Füredi História, Protiwinsky könyv)	64.920 Ft
Tagdíj bevétel	29.200 Ft
Pályázatok, támogatások	351.467 Ft
- APEH SZJA 1% bevétel	131.467 Ft
- Bfüredi Önkormányzati támogatás	120.000 Ft
- Veszprém M. Kultúrájáért	
Közalapítvány	50.000 Ft
- Magánszemély adomány	20.000 Ft
Banki kamatok	16.048 Ft
Összes bevétel	461.635 Ft

Kiadások:	
Füredi História nyomdaköltsége	303.840 Ft
Meghívók nyomdaköltsége	11.808 Ft
Koszorúzások költsége	4.200 Ft
Nyomtatványok, irodaszerek	7.279 Ft
Postaköltség	41.058 Ft
Utazási költség (kiküldetés)	2.345 Ft

Könyvelési díj	70.500 Ft
Pályázati díj	3.000 Ft
Rendezvények költsége (Egyesületi nap)	2.597 Ft
Nevezési díj (Jókai-bablevésfőző verseny)	2.000 Ft
Bankköltség	46.533 Ft
Oklevél keretezés	3.200 Ft
Sírok betűinek festése	2.090 Ft
DVD kamera	95.000 Ft
Újraírható DVD	399 Ft
Összes kiadás	595.849 Ft

Bankszámla egyenleg	
2007. december 31-én:	199.591 Ft
Lekötött betét egyenlege	
2007. december 31-én:	323.072 Ft
Összesen:	522.663 Ft
Pénztár egyenleg	
2007. december 31-én:	6.588 Ft

Nyitó pénzkészlet	663.465 Ft
2007. évi bevételek	461.635 Ft
2007. évi kiadások	- 595.849 Ft
Záró pénzkészlet	529.251 Ft

Balatonfüred, 2008. március 3.

Hazádnak rendületlenül
Légy híve, oh magyar;
Bölcsöd az s majdan sírod is,
Mely ápol s eltakar.

A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell.

(Vörösmarty Mihály: Szózat)

EMLÉKLAP

Balatonfüredi Helytörténeti
Egyesület

részéről

a honismereti mozgalomban

végzett

kiemelkedő munkájáért

Budapest, 2007. július 2.

B. F. ...
titkár

...
elnök

